
Makaleler
Articles / Artikel

HASAN ONAT'IN ALEVÎ GELENEK HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARI VE ALANA KATKISI

Hasan Onat's Studies on Alevî Tradition and His Contribution to the Field

Hasan Onats wissenschaftliche Arbeiten und Beiträge im Feld alevitischer Tradition

Cenkso ÜÇER *
Münevver TOKÖZ **

Bu makale, 26.09.2020 tarihinde Hakk'a yürüyen Prof. Dr. Hasan Onat'ın Alevî gelenek hakkındaki çalışmalarını ve alana katkısını ele almaktadır. Onat Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bir akademisyen ve fikir adamıdır.

ÖZ

İslam Mezhepler Tarihçisi olarak ilk dönem Şii'lik, 20. Yüzyıl Şii'liği, İran Şii'liği, mezhep ayrımcılığı ve çatışmaları, mezhepler üstü yaklaşım, Türkiye'de din anlayışları ve değişimi gibi gerek klasik gerek yakın dönem gerekse güncel farklı konularda pek çok akademik çalışma yapmıştır. Bununla beraber öğrencilerine de -özellikle klasik dönemleri olmak üzere- Hâricilik, Mürcie, Zeydîlik, Mu'tezile, Kerrâmîlik, İsmâîlîlik, Eşarîlik, Mâturidîlik, İmâmiyye, Dürzîlik, Karmatîlik gibi mezhepler; mehdîlik, bâtınîlik, imâmet, râfîzîlik, Ehl-i beyt gibi kavramlar, Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî, Cafer es-Sâdık gibi kişiler vb. farklı konularda yüksek lisans ve doktora çalışmaları yaptırarak İslam Mezhepleri Tarihi alanına önemli katkılar sağlamıştır. Onat ayrıca küreselleşme, sekülerleşme, kimlik, siyaset, din

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, cenksu.ucer@ybu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-9874-2990.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, munevverduro60@gmail.com. ORCID: 0000-0002-7004-6923.

eğitimi, aile, özgürlükler, şiddet, mezhep çatışmaları vb. güncel pek çok konuda yazılar kaleme almıştır.

Onat'ın çalışmalarında, insanın olduğu her yerde dinin olduğu, dinî (metinleri) anlayan, yaşayan ve kurumsallaştıranın insan olduğu, mezhep, tarikat ya da cemaat türü dinî oluşumların temelinde yorumun bulunduğu, dolayısıyla din anlayışlarının ve kurumsal yapıların her birinin beşerî oldukları, bu itibarla İslam'la özdeşleştirilmemesi ve dinin tek doğru anlama biçiminin kendileri olduğunu iddia etmemeleri gerektiği; zira söz konusu yorumların ya da kurumsallaşmaların zamanda ve mekanda siyasî, ekonomik vb. farklı alanlarda cereyan eden hadiselerle fikirlerin irtibatına bağlı olduğu; ortaya çıkan hiçbir oluşumun çıktığı haliyle kalmadığı, değişerek ve dönüştürerek evrildiği ve dolayısıyla bir sürecin söz konusu olduğu; bir dinî anlayış ya da grubun sıralanan söz konusu unsurlara göre oluşan kendi eserleri ve kavramlarını dikkate alarak anlamaya çalışmanın gerekli olduğu; işaret edilen unsurların etkisiyle ortaya çıkan farklı dinî anlayışların kaçınılmaz bir olgu olduğu vb. hususlar üzerinde metodik bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Onat'ın dinin kurucu ilkeleri etrafında bütün bu farklılıkları zenginlik görecik birlikte yaşayabilmeyi önceleyen bir hassasiyet ortaya koyduğu göze çarpmaktadır.

Onat, dünya ve ülkemizde yaşanan gelişmelere bağlı olarak Alevî gelenek hakkında yapılan tartışmalara ilgisiz kalmamış, bu konuda da hem kendisi akademik çalışmalar yapmış hem de öğrencilerini çalıştırmıştır. Onat, Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Velî gibi önemli olan şahsiyetler, Bektaşilik ve Kızılbaşlık gibi farklı yapılanmalar, Velâyetnâme ve Buyruklar gibi eserler, Çorum örneğinde olduğu gibi alandaki pratik yansımalar, Kerbelâ gibi olgu, kavram ve semboller, Alevî gelenek bağlamında kimlik tartışmaları ve kimlik-teoloji ilişkileri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı bağlamında Alevî gelenekle ilgili yürütölen tartışmalar hakkında çalışmalar yapmıştır. Kızılbaşlık farklılaşması ve Buyruklar hakkında da öğrencilerine doktora çalışması yaptırmıştır.

Onat, bu konuları da İslam Mezhepleri Tarihi alanında üzerinde hassasiyetle durduğu metodik bir yaklaşımla ele alarak Alevî gelenek hakkında alana önemli katkılar sunmuştur. Bu makalede Onat'ın Alevî gelenek hakkında alana yaptığı katkı kendi hassasiyetleri üzerinde durularak işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Hasan Onat, İslam Mezhepleri Tarihçisi, Alevîlik Çalışmaları, Alana Katkısı.

ABSTRACT

This paper deals with the studies on the Alevi tradition of Professor Hasan Onat, who passed away on 26.09.2020, and his contribution to the field. Onat is an important academician and intellectual educated in Turkey.

As a historian of Islamic Sects, he has done many academic studies on different subjects, both classical and recent, as well as contemporary, such as Shi'ism, 20th Century Shi'ism, Iranian Shi'ism, sectarian discrimination and conflicts, supra-sectarian approach, religious understanding and change in Turkey. In addition to this, he made important contributions to the field of History of Islamic Sects by having his students do their master's and doctoral dissertations on different subjects; for example on the sects -especially in their classical periods- such as Kharijis, Murji'ah, Zaydism, Mu'tazila, Karramiya, İsmailism, Ash'arism, Maturidism, İmamiyya, Druze and Qarmatians, on the concepts such as Mahdi, Batiniyya/ezotericism, İmamate, Rafida and Ahl al-Bayt, on some important people such as Abu'l-Kasım al-Ka'bi, and Dja'far al-Sadık and on many other topics. Onat has also written articles on many current topics such as globalization, secularization, identity, politics, religious education, family, freedoms, violence, sectarian conflicts, etc.

Onat in his studies methodically emphasizes the following: Wherever there is people, there is religion; it is man who understands, lives and institutionalizes religion (texts); there is interpretation at the basis of religious formations such as sects, Sufi orders or religious communities; therefore, each of the religious understandings and institutional structures isn't divine, but is human based; as such, none of them should be identified with religion/ Islam and their members should not claim that they are themselves the only correct way of understanding religion/Islam; because these interpretations or institutionalizations are based on "time" and "place" and the connection of ideas with events that occur in different fields such as political, economic, etc.; no formation doesn't stay as it emerged, it evolves by changing and transforming, and therefore a process is in question; so, it is necessary to try to understand a religious understanding or group by taking into account their own works/books and concepts formed according to the mentioned elements; the different religious understandings emerging with the effect of these elements listed above are an inevitable phenomenon. Therefore, it is striking that Onat put forward a sensitivity that prioritizes living together by seeing all these differences as (intellectual) wealth around the founding principles of religion.

Due to the developments in the world and our country, Onat was not indifferent to the debates about the Alevi tradition; he both carried out academic studies and engaged his students in this topic. Onat has done studies on the following issues: important persons such as Ahmet Yesevi, Hacı Bektash Veli; different structures such as Bektashi and Qizilbash tradition, works such as Velayetname and Buyruks, practical reflections in the field as in the case of Çorum, phenomena, concepts and symbols such as Karbala, identity discussions and identity-theology relations in the context of Alevi tradition, some debates on the Alevi tradition in the context of Religious Culture and Moral Knowledge Courses and the Presidency of Religious Affairs. He also has his students do doctorate study on Qizilbash differentiation and Buyruks.

Onat also made important contributions to the field in terms of the Alevi tradition by addressing these issues with a methodical approach that he focused on sensitively in the field of History of Islamic Sects. In this article, Onat's contribution to the field about the Alevi tradition is discussed with an emphasis on his own sensitivities.

Keywords: Hasan Onat, Islamic Sects Historian, Alevism studies, contribution to the field.

ZUSAMMENFASSUNG

Dieser Artikel beschäftigt sich mit den wissenschaftlichen Arbeiten und Beiträgen von Prof. Hasan Onat, der am 26.09.2020 das Zeitliche segnete, im Feld alevitischer Tradition. Onat war ein bedeutender, in der Türkei ausgebildeter Akademiker und Denker.

Als Historiker für islamische Konfessionen führte er zahlreiche wissenschaftliche Studien zu diversen Themen der klassischen Epoche, der jüngeren Vergangenheit und der Gegenwart durch, unter anderen zu dem frühen Schiitentum, dem Schiitentum des 20. Jahrhunderts, dem iranischen Schiitentum, konfessioneller Diskriminierung, interkonfessionellen Konflikten und überkonfessionellen Ansätzen. Darüber hinaus leistete er durch die Beaufsichtigung von Diplom- und Doktorarbeiten zu konfessionellen und theologischen Strömungen wie den Charidschiten, der Murdschi'a, den Zaiditen, der Mu'tazila, der Karrāmiya, den Ismailiten, der Asch'ariya, der Maturidiyya, den Imamiten, dem Drusentum und den Qarmaten – insbesondere zu den klassischen Epochen der genannten Strömungen –, Begriffen wie dem Mahdi, der Batinīya, dem Imam, den Rāfida und der Ahl al-bait und schließlich Persönlichkeiten wie Abū l-Qāsim 'Abdallāh ibn Ahmad al-Ka'bi al-Balchi und Dscha'far as-Sādiq wichtige Beiträge zur Geschichte islamischer Konfessionen. Onat verfasste zudem Artikel zu diversen aktuellen Themen wie Globalisierung, Säkularisierung, Identität, Politik, Religionsunterricht, Familie, Freiheit, Gewalt, interkonfessionelle Konflikte usw.

Es lässt sich dabei erkennen, dass Onat einen methodischen Ansatz verfolgte, der sich an folgenden Grundsätzen orientierte: Überall dort wo es Menschen gibt, gäbe es auch Religionen. Es seien wiederum die Menschen, die Religion (Texte) auslegen, ausleben und institutionalisieren. Orden oder gemeindeartige religiöse Organisationen seien auf Interpretation gegründet, weshalb jedes religiöse Verständnis und jede Form der Institutionalisierung von Religion menschengemacht sei. Da diese Interpretationen und Institutionalisierungsprozesse von Ideen und Ereignissen, die zu verschiedenen Zeiten und an verschiedenen Orten in verschiedenen Bereichen wie Politik, Ökonomie usw. stattfinden, abhängig seien, sollte keine Strömung sich mit dem Islam identifizieren und behaupten, dass es eine einzige richtige Auslegung der Religion gäbe. Onat postulierte weiter, dass keine Organisation im Zustand ihrer ursprünglichen Entstehung bleibe, sondern sich im Zuge kontinuierlicher Veränderung und Verwandlung stets weiterentwickle, weshalb diesbezüglich von Prozessen zu sprechen sei. Der Versuch, eine religiöse Auffassung oder Gruppe zu verstehen, erfordere demzufolge, dass man

deren eigene Schriften und Begriffe berücksichtige, deren Entstehung wiederum in Abhängigkeit von den zuvor genannten Faktoren zu denken sei. Dabei sei es unausweichlich, dass sich unter dem Einfluss der benannten Faktoren unterschiedliche religiöse Auffassungen herausbildeten. Es fällt daher auf, dass Onat die Unterschiede, die sich um die konstitutiven Prinzipien der Religion herum herausgebildet haben, als Reichtum betrachtet und somit ein Feingefühl für die Möglichkeit eines Zusammenlebens unter Beweis stellt.

Onat stand Diskussionen über die alevitische Tradition, die im Zusammenhang von Entwicklungen in der Welt und in der Türkei geführt wurden, nicht gleichgültig gegenüber, sondern führte selbst Studien zu diesem Thema durch und leitete seine Studierenden zu entsprechenden wissenschaftlichen Arbeiten an. Onat arbeitete zu wichtigen Persönlichkeiten wie Ahmed Yesevi und Hadschi Bektasch Wali, zu Orden wie denen der Bektaschi und der Qizilbasch und zu Schriften wie der *Walāyat-Nāma* und den Geboten (*Buyruke*) und beschäftigte sich mit praktischen Aspekten im Feld wie z.B. am Beispiel der Stadt Çorum, Phänomenen, Begriffen und Symbolen wie z.B. Kerbela, Debatten über die Identitätsfrage und zum Verhältnis von Identität und Theologie und schließlich Diskussionen in Bezug auf die alevitische Tradition, die im Zusammenhang mit dem Religionskultur- und Ethikunterricht und dem Präsidium für Religionsangelegenheiten in der Türkei stattfanden. Er betreute seine Studierenden in Doktorarbeiten zum Thema der Differenzierung der Qizilbasch und über die Buyruks.

Onat verfolgte im Umgang mit diesen Themen einen methodischen Ansatz, den er im Feld der Geschichte islamischer Konfessionen mit großem Feingefühl herausarbeitete, und leistet auf diese Weise wichtige Beiträge zur Forschung im Bereich alevitischer Tradition. Unter besonderer Berücksichtigung ebendieses für Onat kennzeichnenden Feingefühls werden in diesem Artikel seine Beiträge zum Feld alevitischer Tradition behandelt.

Schlüsselwörter: Hasan Onat, Historiker für islamische Konfessionen, Studien zum Alevitentum, Beitrag zum Fe.

Giriş

Bu makale, 26.09.2020 tarihinde Hakk'a yürüyen Prof. Dr. Hasan Onat'ın Alevî gelenek hakkındaki çalışmalarını ve alana katkısını ele almaktadır. Onat, Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bir akademisyen ve fikir adamıdır. Çalışma, Onat'ın gerek mezhepler tarihçiliği gerek fikir adamlığı gerekse bu çerçevede Alevî gelenek hakkındaki çalışmaları ve alana katkısını bir makale sınırlılığı içerisinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Onat'ın İslam Mezhepleri Tarihi alanındaki çalışmalarında kendisinin hem klasik dönem hem yakın dönem hem de güncel farklı konuları ele aldığı, bazı önemli şahsiyetler ve kavramlar üzerinde durduğu, öğrencilerine ise daha çok tarihte ortaya çıkan farklı mezheplerin özellikle klasik dönemlerini ve yine önemli şahsiyetleri ve bazı temel kavramları çalıştırdığı görülmektedir. Onat bir mütefekkir olarak küreselleşme, sekülerleşme, kimlik, siyaset, din eğitimi, aile, özgürlükler, şiddet vb. konular hakkında da farklı çalışmalar yürütmüştür.

Onat, farklı ocaklar ve sürekliliği içine alan Alevî nitelendirilen gelenek hakkında da hem kendisi akademik çalışmalar yapmış hem öğrencilerini çalıştırmıştır. Onat, Alevî gelenekle ilgili olarak farklı yapılanmalar, gelenek açısından önem atfedilen şahsiyetler ve eserler, alandaki pratik yansımalar, bazı olgu, kavram ve sembollerin yanı sıra Alevî gelenek bağlamında yürütülen bir takım güncel tartışmalarla ilgili konuları ele almış, gelenek mensupları arasındaki farklılaşma ve eserler hakkında öğrencilerine doktora çalışması yaptırmıştır.

Bu itibarla, bu makalede Onat'ın hayatına genel hatlarıyla değinildikten sonra öncelikle kendisinin gerek İslam Mezhepleri Tarihi alanında gerek farklı güncel konularda yaptığı çalışmalar ele alınacak, bilahare Alevî gelenek hakkındaki araştırmaları üzerinden alana katkısı işlenecektir.

1. Prof. Dr. Hasan Onat'ın Hayatı

1957'de Çankırı'nın Eldivan ilçesinde doğan Hasan Onat, ilkokulu Eldivan'da, ortaokul ve liseyi parasız yatılı olarak Yozgat'ta okumuştur. 1979'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra aynı fakültede İslam Mezhepleri Kürsüsü'nde asistan olarak göreve başlamıştır. "Emeviler Devri Şû Hareketleri" isimli teziyle 1986'da doktorasını tamamlamıştır. 1987'de yardımcı doçentliğe atanan Onat, 1989 tarihinde "Doçent", 5 Ağustos 1995'te de "Profesör" unvanı almıştır.

1993 yılında, Londra ve Manchester’da sahası ile ilgili araştırmalar yapmış, 1994’te Roma Gregoriana Üniversitesi Misiology Fakültesi’nde misafir öğretim üyesi olarak dersler ve seminerler vermiştir. Uzun süre Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı başkanlığını da yürütmüş olan Onat (“İslam Mezhepleri Tarihi”, t.y.), 17 Ağustos 1999-16 Ağustos 2002 tarihleri arasında Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dekanı olarak görev yapmıştır. Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi (Cengiz, 2020: 340) dahil pek çok bilimsel kuruluşta üye olan Onat, 1998-2003 yılları arasında Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün gerçekleştirdiği, İmam Hatip Liselerinin ve İlköğretim Din Kültürü Ahlâk Bilgisi müfredatının yenilenmesi çalışmalarında görev almıştır. Türkiye’nin Sesi Radyosunda ve bazı özel televizyonlarda -söz gelimi Türkmeneli Televizyonunda İslam ve Hayat programı gibi- (“Prof. Dr. Hasan Onat Hayatını Kaybetti”, 2020) haftalık programlar hazırlayan ve pek çok televizyon programına katılan ve İngilizce, Arapça ve Farsça bilen Onat, evli ve iki çocuk babasıdır (Onat, t.y.).

Prof. Dr. Hasan Onat, yakalandığı korona-virüs (Covid-19) sebebiyle tedavi görmekte olduğu Ankara Senatoryum Hastanesi’nde 26.09.2020 tarihinde Hakk’a yürümüş ve 27 Eylül 2020 Pazar günü öğle namazını müteakip memleketi Çankırı Eldivan ilçesinde toprağa verilmiştir (“Kamuoyuna Duyuru”, 2020).

2. Hasan Onat’ın Akademik Çalışmaları

Onat, İslam Mezhepleri tarihçisi olarak alana dair farklı konularda akademik çalışmalar yapmış, ayrıca küreselleşme, sekülerleşme, kimlik, siyaset, din eğitimi, aile, özgürlükler, şiddet vb. pek çok güncel konuda yazılar kaleme almıştır.

2.1. Onat’ın İslam Mezhepler Tarihiyle İlgili Çalışmaları

Onat, İslam Mezhepleri Tarihi alanında gerek klasik gerek yakın dönem gerekse güncel farklı konularda pek çok akademik çalışma yapmıştır.

2.1.1. Klasik Döneme Dair Çalışmaları

Onat, İslam Mezhepleri Tarihinde özellikle klasik dönemlere dair çalışmalar yapılması hususunda bir titizlik göstermiş, yüksek lisans ve doktora öğrencilerini her birine bir mezhebin klasik dönemini çalıştırmış, bu hassasiyetini kendisi de gerek kitaplar neşrederek gerek makaleler kaleme alarak gerekse bildiriler sunarak yürüttüğü yayınlarında ortaya koymuştur. Bu bağlamda Prof. Dr. Ethem Ruhi

Fiğlalı'nın danışmanlığında yürüttüğü (Bozkurt, 2019: 16-17) doktora çalışmasının yayıma hazırlanmış hali olan *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (Onat, 1993) çalışmasının yanında alan uzmanı akademisyenlerle beraber Arapça'dan yapmış oldukları *Şia'nın Kur'an İmâmet ve Takîyye Anlayışı* (Zahir, 1984), *Şii Fırkalar* (Nevbahî ve Kummi, 2004) gibi klasik konu ve eserlere dair tercümeleri dikkate değerdir.

Onat, *Kelam Ders Kitabı* (Onat ve Akbulut, 1994), *Kelam* (Onat, Aydınlı ve Demir, 2003), *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi* (Onat, 2006) gibi örneklerde görüldüğü üzere alana dair temel kitap çalışmalarına da katkı sunmuştur.

İslam Mezhepler Tarihinin klasik dönemine dair hususlara makalelerinde yer veren Onat, bu bağlamda farklı konularda uluslararası ve ulusal dergilerde yayımlanan yazılar kaleme almıştır: Şii İmâmet Nazariyesi (Onat, 1992), Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Onat, 1997), Nasîru'd-Din et-Tusi'nin İmâmet Risalesi (Onat, 1996), Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri (Onat, 2005) adlı çalışmaları bu meyanda zikredilebilir.

2.1.2. Yakın Döneme Dair Çalışmaları

Onat, İslam Mezhepleri Tarihinde yakın döneme dair gelişmeler hakkında da çalışmalar yaparak kitap, makale ve tebliğ yayımlarıyla alana ilgisini sürdürmüştür. Bu bağlamda *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi* (Onat, 1996a) adlı kitap çalışmasını *Shi'ism in The Twentieth Century and The Islamic Revolution of Iran* (Onat, 1996b) adıyla İngilizce, *eş-Şi'a fi'l-Karni'l- İsrine ve's-Sevratü'l-İslâmitteyü'l-İrânîyye* (Onat, 1996c) adıyla da Arapça'ya çevirerek yayımlamıştır.

Onat, yakın döneme dair çalışmalar kapsamında Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine (Onat, 1989), XVIII. Asırda Sünnî-Şii İttifak Arayışları Üzerine (Onat, 2005a), İran İslam Devrimi ve Şiilik (Onat, 2013) adlarıyla makaleler yayımlamış ve Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi (Onat, 1993a), Muhammed b. Tavî et-Tancı'nin Mezhepler Tarihçiliği (Onat, 2015) gibi sunduğu tebliğlerle sempozyumlara iştirak etmiştir.

2.1.3. Mezhepler Tarihiyle İlgili Güncel Bazı Konulara Dair Çalışmaları

Onat, mezhep olgusu ve algıları kapsamında gerek ülkemizde gerek yakın coğrafyamızda ve dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak birtakım çalışmalar yapmış, bu konularda da eserler vermiştir. Bu bağlamda *Türkiye'de Din Anlayışında*

Değişim Süreci (Onat, 2003a), *İslam'a Yeni Yaklaşımlar* (Onat, 1999), *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (Onat, 2020) gibi yazar ve editör olarak yayımladığı eserlerin yanı sıra Din Anlayışında Mezhepler Üstü Yaklaşım (Onat, 2003b), Küreselleşme ve Mezhepler Üstü Düşünme (Onat, 2005b), Küreselleşme Sürecinde Kimlik, Din ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri (Onat, 2006a), Türkiye'de Din Anlayışı ve İslam'ın Geleceği: Prof. Dr. Hüseyin Atay'la Bir Mülakat (Onat, 2006b), Irak'ta Yaşanan Cınnet: Şii-Sünnî Mezhep Çatışması Üzerine (Onat, 2006c), İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması (Onat, 2014 ve 2015a), İran İslam Devrimi ve Şilik (Onat, 2014a), Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması (Onat, 2016), İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği (Onat, 2017 ve 2017a), Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler (Onat, 2018), Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik (Onat, t.y.a) adlarıyla makaleler yayımlamıştır.

Onat, bu noktada pek çok uluslararası ve ulusal sempozyumlara katılmış ve Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı (Onat, 1991), Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü (Onat, 1994a), İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması (Onat, 2014), Mezhep Sorununu Doğru Anlamak (Onat, 2016a), Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım? (Onat, 2018a) adlarıyla bildiriler sunmuştur.

2.2. Onat'ın Farklı Güncel Konular Hakkındaki Çalışmaları

Mezhepler tarihçisi olarak alana dair klasik, yakın dönem ve güncel konularda kitap, makale ve bildiri yayımlayarak önemli katkılar sağlayan Hasan Onat, bir fikir adamı hüviyetiyle farklı güncel konularda pek çok çalışma yapmıştır. Onat, son iki asırdır İslam dünyasında ve dünyada meydana gelen pek çok hadiseye dair yazılar kaleme almış, söz konusu yazılarında bunların sebeplerini analiz etmeye çalışmış ve bunlarla nasıl baş edileceğine dair kendi bakışıyla farklı zaviyelerden tekliflerde bulunmuş; bu bağlamda akıl ve vicdan yetilerine işarette bulunarak insanın bir emanet bilinciyle kendisi ve tabiata sahip çıkması ve özne olması gereği, İslam ortak paydası ve kök değerler üzerinde ısrarla durmuştur. (Hakyemez, 2020: 1240; Kalaycı, 2020: 517-518). Onat, Temel Dini Bilgiler (Onat, Aydınlı ve Söylemez, 2002), Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet (Onat, 2007), Güvenli Okullar (Onat, 2007a) gibi farklı alanlarda yazılan kitaplara bölüm yazarı olarak katkı sağlamıştır.

Onat, farklı güncel konularda makaleler de neşretmiş, bu bağlamda Türkiye'de Din Anlayışı ve Fazlurrahman (Onat, 1992a), Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine

Bazı Düşünceler (Onat, 1993b), Din Anlayışında Kabuk Değişirme, Açılma ve Berraklaşma Süreci (Onat, 1994b), Türkiye ve Siyasal İslam (Onat, 1997a), Tarikat Tartışmaları, Sysphe Efsanesi ve İslam'la Çağdaşlaşmayı Başarmak (Onat, 1998), İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine (Onat, 1999a), Küreselleşme Üzerine (Onat, 2002a), Eğitim ve Özgürlük Üzerine (Onat, 2003c), Küresel Şiddeti Önlemede Dinin Rolü (Onat, 2003d), Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek (2003e), Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe (Onat, 2004a), Küreselleşme ve İslam'ı Yeniden Düşünmek (Onat, 2004b), Niçin Yeni Bir Uygarlık, Niçin Türkiye (Onat, 2005c), Türkiye'de Dini Semboller Üzerinden Yürütülen Zihniyet Kavgası: Kurumsallaşmış Korkular (Onat, 2008) ve Türkiye'de Din ve Laiklik: Türkiye'nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine (Onat, 2010) gibi yazılarını yayımlamıştır.

Farklı güncel konularda uluslararası ve ulusal sempozyum, kongre, şura, çalıştay, konferans vb. pek çok etkinliğe katılan Onat, söz konusu etkinliklerde farklı dillerde bildiriler sunmuş ve konuşmalar yapmıştır. Bu bağlamda Niçin Din Eğitimi? (Onat, 1997b), İslam'ı Nasıl Anlamalıyız (Onat, 1998a), Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci (Onat, 2000), Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem (Onat, 2001), Çankırı'da Ahilik Yaran Teşkilatı ve Günümüz Açısından Anlam ve Önemi (Onat, 2005d), Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak (2007b), İnsanlığın Geleceği Açısından Din ve Sekülerleşme (Onat, 2007c), İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din (Onat, 2008a), Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek (Onat, 2010a), Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak (Onat, 2014b), Dini Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü (Onat, 2016b) adlı bildirileri ve metinleri örnek olarak zikredilebilir. Bütün bu yayınları Hasan Onat'ın akademisyenliğinin yanı sıra fikir adamı vasfının da anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

3. Hasan Onat'ın İslam Mezhepleri Tarihi Alanına Katkıları

Hasan Onat'ın Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bir bilim ve fikir insanı olduğunda şüphe yoktur. Yukarıda kategorik olarak dikkatlere sunulmaya gayret edilen gerek İslam Mezhepleri Tarihi gerek farklı güncel fikri konulardaki onlarca çalışmasından verilen bazı örnekler bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır. Onat'ın Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi alanına katkısını görmek açısından yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalıştırdığı konulara ve yetiştirdiği öğrencilere göz atmak yeterli olacaktır. Onat'ın alana katkısı bağlamında zikredilmesi gereken -belki de en önemli- husus ise

İslam Mezhepleri Tarihi alanında ve bağılı olarak dinî sosyo-kültürel olaylar hakkında yapılacak araştırmalar ve çalışmalara dair ortaya koyduğu metodik yaklaşımdır.

3.1. Onat'ın Yaptırdığı Yüksek Lisans ve Doktora Çalışmaları

Hasan Onat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine öğretim üyesi olarak atandıktan sonra çok sayıda öğrenciye akademik danışmanlık yapmıştır. Onat, yurt içinden ve yurt dışından gelip Ankara İlahiyat Fakültesi'nde lisans öğrenimi gören binlerce öğrenci bir tarafa; yurt dışından gelip Türkiye'de yüksek lisans ve doktora çalışması yapanlar dahil olmak üzere pek çok akademisyen yetiştirmiştir (Onat, t.y.; Bozkurt, 2019: 16). Bunların halihazırda gerek Türkiye'de gerek pek çok farklı ülkede öğretim üyesi olarak görev yaptıkları dikkate alındığında Onat'ın alana ne denli önemli katkılar sağladığı görülecektir.

Onat'ın yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalıştırdığı konular alana katkısı açısından göz önünde bulundurulmak durumundadır. Onat, yüksek lisans tezi olarak Mürcie ve İtikadi Görüşleri (Kutlu, S., 1989), İlk Mutezili Fikirlerin Teşekkülü (Aydınlı, O., 1992), Kerramiye Mezhebi ve İtikadi Görüşleri (Erdem, E., 1994), Hicri III. Asırda Şii-Mutezili İmâmet Tartışmaları ve İskafi'nin Yeri (Ümit, M., 1996), Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sâdık (Atalan, M., 1998), Bişr b. El-Mutemir ve Mutezile'nin Bağdad Ekolünün Doğuşu (Hakyemez, C., 1998), Mehdilik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri (Yönem, A., 1998), İlk Harici Fikirlerin Teşekkülü (Ateş, O., 1999), Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması (Gökalp, Y., 1999), Rafıza Kavramı ve Râfızilik (Doğan, Y., 2000), Mâturidi'ye Göre Mürcie (Koçoğlu, K., 2000), Bâtınilik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi (Tan, M., 2000), Sasani Kültürünün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü (Ahmedov, S., 2001), Ömer b. Abdülaziz Döneminde Mezhep Hareketleri (Güner, F. F., 2001), Mezhepler Tarihi Açısından Buhari (Özdemir, Z., 2001), Kakaiyye Hareketi (Zeynel, A., 2004), Naşi el-Ekber'in Usulü'n-Nihal'inde Mezheplerin Tasnifi (Aslan, T., 2005), Ebu'l-Kasım el-Kabi'nin Makalat'ında Mutezile'yi Ele Alış Şekli (Acar, A. N., 2006), Abbasiler'in Kuruluş Döneminde Abbâsiyyûn- Tâlibiyyûn Mücadelesi (Koçak, Y., 2014), İslam Coğrafyacılarına Göre Mezhepler (Yurtalan, B., 2015), İslahat Hareketleri ve Selefilik (Atalay, H., 2016), İbn Kuteybe'nin Mezhep Anlayışı ve Diğer Mezheplere Bakışı (Demirbilek, M., 2016) adlı çalışmaları yaptırmıştır.

Onat'ın doktora ise Mürcie ve Horasan-Maveraünnehir'de Yayılışı (Kutlu, S., 1994), Mutezile'nin Beş Esasının Teşekkülünde Ebu'l-Hüzeyl'in Yeri (Aydınlı, O.,

1998), Hicri II. Asırda Kufe Merkezli Şîî Nitelikli Gulât Hareketleri (Benli, Y., 1999), Siyasî ve İtikadî Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü (Ergin, M., 2000), Mihne Hadiseleri ve Mutezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi (Akoğlu, M., 2001), Dürzîliğin Teşekkül Süreci ve İnanç Esasları (Bağlıoğlu, A., 2003), Eşarîliğin Teşekkül Süreci (Keskin, M. 2003), Tarihi Süreç İçinde Sebeiyye (Korkmaz, S., 2003), Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi ve Kasım er-Ressî (Ümit, M. 2003), Şîîliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sâdık'ın Yeri (Atalan, M., 2004), İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci (Bozan, M., 2004), Hâricilik (Yönem, A., 2004), Azerbaycan'da Şîîliğin Yayılma Süreci (Ahmedov, S., 2005), XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması (Teber, Ö.F., 2005), Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı (Gökalp, Y., 2006), Gaybet İnanıcı ve Şîîlikteki Yeri (Hakyemez, C., 2006), İsmâiliyye'nin Teşekkül Süreci (Tan, M., 2006), Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I-II. Asır) (Karabiber, N.K., 2007), Buyruklara Göre Kızılbaşlık (Kaplan, D. 2007) ve Karmatîlik (Avcu, A. 2009) gibi konuları çalıştırdığı görülmektedir.

Gerek yüksek lisans gerek doktora danışmanlık yürüttüğü tezlere bakıldığında Hasan Onat'ın hemen hemen İslam tarihinde ilk dönemden itibaren ortaya çıkan bütün mezhepleri özellikle de klasik dönemlerini, mezhepler açısından önemli olan kimi şahsiyetleri ve kavramları öğrencilerine çalıştırdığı ve böylece her bir öğrencisinin bir alanda uzmanlaşması yönünde bir tavır sergilediği görülmektedir. Söz konusu konuları çalışarak uzmanlıklarını tamamlayan öğrencilerinin her birinin sonraki süreçlerde ortaya koydukları yüksek lisans, doktora tezleri ya da doçentlik ve profesörlük takdim eserleri ya da müstakil kitaplardan müteşekkil onlarca akademik çalışması (Demir ve Kaba, 2011: 188-254) ve farklı konularda yazdıkları onlarca makale (Demir ve Usburak, 2012: 147-208) Onat'ın İslam Mezhepleri Tarihi alanına katkısının keyfiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

3.2. Onat'ın Ortaya Koyduğu Metodik Yaklaşım

Klasik olarak *İlmü'l-Makâlât* ya da *İlmü Makâlâti'l-Fırak* şeklinde isimlendirilen İslam Mezhepleri Tarihi, İslam tarihinde hicrî 1. asrın ilk yarısında meydana gelen olaylara bağlı olarak ikinci yarısının başlarından itibaren çok erken bir dönemde edebiyatını oluşturmaya başlayan bir disiplindir (Fığlalı, 1991: XIII-XVI; Kutlu, 2008: 66-71; Aydın, 2008:18). Zira hicrî 70'li yıllara tarihlenen, söz gelimi Hâricî gelenek içerisinde kaleme alınan Sâlim b. Zekvân'ın *es-Sîre* adlı eseri (Kutlu, 1997: 467; Yıldız, 2009: 9-10 ve 2018: 17-18; Gömbeyaz ve Dündar, 2020: 16) ve Mürcü gelenek içerisinde yazılan Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye'nin *Kitâbü'l-İrcâsı* (Kutlu, 2018:

14; İnal, 2020:52) gibi ilk metinler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu metinlerin İslam tarihinde yazılan ilk siyer ve megazi kitaplarıyla aynı tarihleri paylaşması, hatta siyer ve megazi eserleri dahil pek çok alanda kaleme alınan eserlerden (Fayda, 1985: 359-366) daha önceki bir tarihte yazılması son derece dikkat çeken bir durumdur.

İslam Mezhepler Tarihi disiplini, yazım geleneği ve metodoloji açısından siyer, megazi, kelim, fıkıh, tarih, tefsir, hadis vb. diğer ilmi disiplinlerde olduğu üzere -doğal olarak- İslam tarihinde zamanda ve mekanda yaşanan siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel ve ilmi gelişmelerle aynı doğrultuda bir süreç yaşamıştır. Bu bağlamda diğer ilim disiplinlerinde olduğu üzere İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı için de Başlangıç Dönemi (hicrî 1. asır ve 2. asrın başları/ miladî 680-760), Tedvin ve Tasnif/ Oluşum ve Kuruluş Dönemi (2. asrın ortalarından 3. asrın sonu ve 4. asrın başı ve ortaları/680-900), Olgunluk/Gelişim Dönemi (4. asrın başlarından 7. asrın başları/ 900-1200), Taklid ve Daralma/ Duraklama ve Taklid (diğer bir ifadeyle Şerh ve Haşiyeye Dönemi, 7. asırdan 13. asrın başları/ 1200-1900'ler) ve Yakın Dönem (2. Meşrutiyet'ten bugünlere/ 1900'lerden bugünlere) olmak üzere (Kutlu, 2008: 69-88, 147-166; Aydın, 2008: 43-357; Büyükkara, 2012: 9-14) farklı dönemlerde ele alınmaktadır.

Çalışmamız kapsamında İslam Mezhepleri Tarihi disiplini ve yazıcılığı açısından Yakın Dönem olarak tabir edilen sürecin; diğer bir ifadeyle Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet Dönemi çalışmaları ve gelişmelerinin göz önünde bulundurulması gerektiği açıktır. Bu bağlamda üzerinde en çok durulması gereken nokta, özellikle Tanzimat ve sonrasındaki süreçte Osmanlı aydınlarının Batı'nın teknoloji ve bilim anlayışının etkisiyle kendilerini yenileme ihtiyacı duymaları ve buna bağlı olarak İslam dini ile ilgili ilimlerin gerek içerik gerek yöntem bakımından asrın ihtiyaçlarına göre yenilenmesinin gerekli olduğu düşüncesinin hâkim olmasıdır. Bu çerçevede İslam tarihinin en erken dönemlerinde teşekkül etmeye başlayan köklü bir ilmi disiplin olan İslam Mezhepleri Tarihi alanında da yeniden yapılanma çabası içerisine girilmiştir (Aydın, 2008: 14; Büyükkara, 2012: 13).

Bu süreçte Osmanlı medreselerinde Mîlel ve Nihal adıyla ve Dinler Tarihi ile birlikte müfredatta yer bulan İslam Mezhepleri Tarihi dersi, 1913'te imam ve hatip yetiştirmek için kurulan medreselerde Mezâhib-i İslâmiyye ve Turuku Âliyye ismiyle Tasavvuf Tarihi dersi ile birlikte okutulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi ve 1933'te bu fakültenin dönüştürülmüş hali olan İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nde Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi adıyla yer alan bu

ders, 1949 yılında kurulan Ankara İlahiyat Fakültesi'nde Mezhepler Tarihi adıyla okutulmuştur. 1991 yılında YÖK kararıyla İlahiyat Fakültelerinde ana bilim dalı olarak kabul edilen İslam Mezhepleri Tarihi (Aydınlı, 2008: 211-213, 251-260; Kutlu, 2017: 9-10) 2002 yılından önce kurulmuş olan 23 İlahiyat Fakültesinde müstakil bir anabilim dalı statüsünü sürdürürken; bu tarihten sonra İlahiyat, İslami İlimler vb. farklı isimlerle kurulan fakültelerde genellikle Kelam ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı şeklinde Kelam Anabilim Dalı'yla birleştirilmiş (Avcu, 2018: 399-400), kiminde İslam Mezhepleri Tarihi ("Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı", t.y.) kiminde İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi ("Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı", t.y.) adlarıyla yer almıştır.

Cumhuriyet Dönemi mezhepler tarihçiliği açısından Hasan Onat'a gelinceye kadar bu disipline öncülük eden kişiler ve üzerinde durdukları metodik hassasiyetler, Onat'ın çalışmalarını ve metodik yaklaşımını görmek açısından zikredilmesi gereken bir husustur. Bu bağlamda dinî hareketleri sosyal yönüne işaret ederek gözlem/müşahade, kaynak kritiği ve diğer disiplinlerden de yararlanma esaslarını ön planda tutan sosyolojik/sosyal-pozitivist (ictimâiyâtçı) yaklaşımı esas alan Yusuf Ziya Yörükân (Aydınlı, 2008: 261-282; Arıkan, 2011: 93-95; Kutlu, 2017: 11-14), kaynak kritiği, akli ve eleştirel duruşu, yaşanan hadiseleri esas alan tarihsel-sosyolojik bir bilimsel yaklaşımı benimseyen Muhammed Tavit b. et-Tancı (Aydınlı, 2008: 310-282; Onat, 2015b: 281-284; Kutlu, 2017: 15-18), fikir-hadise irtibatı prensibi bağlamında fırkaların gelişim süreçlerinin tarihi ve sosyal şartlarla ilişkilendirilmesi gerektiğinden hareketle tarihsel bağlam ve sosyal çevrenin tetkikini, bu çerçevede sosyoloji ve bilgi sosyolojisini ön plan çıkaran, yine kaynak kritiğine önem veren ve bu bağlamda özellikle fırkaların birinci el kendi kaynaklarından çalışmayı temel prensip olarak kabul ederek Hocası Tancı gibi tarihsel-sosyolojik bir yaklaşım sergileyen Ethem Ruhi Fıçlalı'nın (Onat, 2002b: 246; Aydınlı, 2008: 318-322; Kutlu, 2017: 17-18) metodik yaklaşımları göz önünde bulundurulmalıdır.

Hasan Onat'ın Cumhuriyet Dönemi'nde İslam mezhepleri tarihçiliği adına yapılan söz konusu gelişim sürecine önemli bir katkıda bulunduğu ve -Hocası Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıçlalı ile birlikte yukarıda bahsedilen İslam Mezhepleri Tarihçilerinin hassasiyetleriyle beraber- dünyada ve ülkemizde yaşanan gelişmelere bağlı olarak metodoloji anlamında 'geliştirme sürecini' sürdürdüğü görülmektedir. Hasan Onat'ın doktora öğrencilerinin kendisi hakkındaki bilgilendirmeleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Prof. Dr. Sönmez Kutlu 2005 yılında kaleme aldığı bir

yazısında Hocası Onat'ın da tarihsel sosyolojik yaklaşımı benimsediğini dile getirirken (Kutlu, 2005: 419); diğer bir doktora öğrencisi Prof. Dr. Osman Aydın bu görüşün Onat'ın doçentlik öncesi çalışmaları için söz konusu olduğunu, doçentlikten sonra Onat'ın çalışmalarında “zihniyet analizi”ne yöneldiğine dikkat çekmektedir (Aydın, 2008: 324). Nitekim Aydın'ın bu tespiti Kutlu tarafından daha sonra kaleme alınan bir yazıda da teyit edilmektedir (Kutlu, 2017: 18).

“Bilim insanı” kimliğini her zaman önceleyen Onat'ın dinî ilimler ve İslam Mezhepleri Tarihi alanıyla ilgili görüşlerini beraberce zikretmek temel yaklaşımının anlaşılması için önemlidir. İlahiyat bilimlerini insan bilimlerinin bir alt şubesi olarak gören Onat, ilahiyat bilimlerinde bilimsel bilginin elde edilebilmesi ve alanın metodolojisinin geliştirilmesi için sosyal bilimler metodolojisinden yararlanmak gerektiğini vurgulamıştır (Aydın, 2008: 323-324; Kalaycı, 2020: 519).

Hocası Fıçlalı'nın İslam Mezhepleri Tarihi alanına getirdiği kazanımları geliştirerek sürdüren Onat –ki bu noktada Onat'ın şahsiyetinin olay, olgu ve kişilere yaklaşımındaki etkisi son derece önemlidir (Kalaycı, 2020: 523-528)-, tarihsel sosyolojik yaklaşımın temel prensiplerinden fikir hadise irtibatı çerçevesinde “dinî hareketleri ortaya çıktıkları siyasi, ekonomik ve toplumsal şart ve durumlardan ibaret tarihsel bağlamları çerçevesinde analiz etme, ayrıca birinci el kaynakları kullanma, şahıslar üzerinde derinleşme, kavramların güvenilirliği üzerinde durma, geçmiş (yaşanıp bitmiş olan ve bütün yönleriyle tekrar yaşanması ve ifade edilmesi imkanı olmayan) ve tarih (kuşatılmayacak bir büyüklükteki geçmişten bugüne intikal eden bilgi ve belge üzerinden bir anlama faaliyeti) olgularının farklılığı üzerinde durma, sorunlara eleştirel, bilimsel ve tarafsız yaklaşma, zihniyet analizine önem verme, mezheplerin tarihsel gelişimi ve nazariyelerinin ya da olguların oluşumunu süreç takibi doğrultusunda inceleme ve tarihsel yönleme bağlı kalma, kelim, İslam tarihi ve felsefesinin desteğini alıp sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi alanların yöntemlerinden yararlanma, din ile dinin anlaşılma biçimleri olan mezhepleri aynıleştirmeme, mezhepler üstü bir tutum sergileme ya da en azından mezheplere eşit mesafede durmaya gayret etme hususlarında hassasiyet göstermiştir (Aydın, 2008: 324-328; Kutlu, 2017: 18; Hakyemez, 2020: 1238-1239; Kalaycı, 2020: 519-522).

Onat'ın çalışmalarında ve eserlerinde, insanın olduğu her yerde dinin olduğu, dini anlayan, yaşayan ve kurumsallaştırmanın insan olduğu, dolayısıyla din anlayışlarının beşerî olduğu; mezhep, tarikat ya da cemaat türü dinî oluşumların temelinde yorumun bulunduğu, dolayısıyla bunların her birinin de beşerî oldukları, bu itibarla İslam'la

özdeşleştirilmemesi ve dinin tek doğru anlama biçiminin kendileri olduğunu iddia etmemeleri gerektiği; zira söz konusu yorumların ya da kurumsallaşmaların zamanda ve mekanda siyasî, ekonomik vb. farklı alanlarda cereyan eden hadiselerle fikirlerin irtibatına bağlı olduğunu; ortaya çıkan hiçbir oluşumun çıktığı haliyle kalmadığı, değişerek ve dönüşerek evrildiği ve dolayısıyla bir sürecin söz konusu olduğu; bir dinî anlayış ya da grubun sıralanan söz konusu unsurlar ve diğerlerine göre oluşan kendi eserleri ve kavramlarını dikkate alarak ve şahıslar üzerinde derinleşmek suretiyle anlamaya çalışmanın gerekli olduğu; dinî farklı anlayışlarda yukarıda sıralanan unsurların etken olduğu ve bunun kaçınılmaz bir olgu olduğu, dolayısıyla bu farklılıklarla birlikte dinin kurucu ilkeleri etrafında farklılıkları zenginlik görerek birlikte yaşayabilmeyi önceleyen bir hassasiyet ortaya koyduğu görülmektedir.

Eserlerini ve çalışmalarını söz konusu metodik yaklaşımla ele alarak dinî anlayışlardaki farklılık olgusunun sağlıklı bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlayan Onat, ilahiyat bilimleri ve İslam Mezhepler Tarihi araştırmalarında takip edilmesi gereken yöntem hakkında kendi metodik yaklaşımını da ortaya koyarak yazılar yazmış ve bunları bilim dünyası ve kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu bağlamda Onat'ın kaleme aldığı Dini Yayınlarda Bilimsellik Sorunu 'Çağdaş ve İslami Bilimler Açısından' (Onat, 2004c), İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi (Onat, 2013a), İslam Mezhepler Tarihine Giriş (Onat ve Kutlu, 2013b), İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları (Onat, 2017b) gibi çalışmaları zikredilebilir.

Hasan Onat, hocaları ve talebelerinin son dönem mezhepler tarihçiliği açısından üzerinde durdukları söz konusu metodik yaklaşımın, bir olgunun sağlıklı bir biçimde anlaşılması için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymak için, sadece ülkemizde değil son yıllarda bütün dünyada sıcak bir gündem maddesi olan Selefilik hakkında bir değerlendirmemizi paylaşmak yerinde olacaktır. Selefilik, içeriği ve kullanımındaki keyfilik sebebiyle Müslümanların karşı karşıya kaldıkları açmazların fark edilmesini güçleştiren (Onat, 2015a: 110) bir kavramdır. İslam dünyasında hicrî 2. asırdan itibaren bugüne farklı zamanlarda “selefe yani sahâbe, tâbiûn (ve kimilerine göre de tebeû't-tâbiûnden) müteşekkil ilk nesillere dönüşü” iddia eden hareketler “Selefilik” kavramı kullanılarak isimlendirilmekte ya da nitelendirilmektedir. Selefliğin hem mahiyeti hem muhtevası konusunda bir karışıklık söz konusudur. Katı gelenekçilikten ilksel gelenekçiliğe; geleneği inkârdan ihyâ ve ıslaha; dini ve akli hurafelerden temizlemekten dinî yenilik ve İslam modernizmine varıncaya kadar birbirinden bambaşka pek çok tarz ve tavır bu kavramla nitelendirilebilmektedir (Büyükkara, 2004: 206-207; İşcan, 2012:

57; Koca, 2016: 11). Konuyla ilgilenen akademisyenler bu karmaşıklığı gidermek için farklı tasniflerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda sosyolojik oluşum, bunların metodik yaklaşımı, tarzı ve tavrı ile zaman vb. hususları dikkate alarak metodolojik bir ilke, sistematik bir nazariye, dinî ve siyasî bir akım ya da radikal ve savaşçı bir yapı olarak Selefilik (Koca, 2016: 13-23); Ahmed b. Hanbel ve talebelerinin temsil ettiği ilk öncü Selefilik olarak Ehl-i Hadis, İbn Teymiyye ile şekillenen ve sentetik bir mezhebi yapı olarak Selefilik, Abdullah b. Vehhâb ile yeni bir şekle bürünen Vehhâbi Selefilik ve modern dönem ihyâ ve islah hareketlerinde ve siyasal İslam olarak tabir edilen yeni bir takım oluşumlarda ortaya konulan Selefilik (İşcan, 2014: 94-110 ve 2015: 331-334; Yıldırım, 2013: 13-22) şeklindeki tasnifler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Zamanda ve mekanda meydana gelen siyasî, ekonomik vb. gelişmeler çerçevesinde kavramlarda ya da oluşumlarda yaşanan evrilme gerçeğine bağlı olarak söz gelimi Vehhâbi Selefilik içinde yaşanan dönüşümler, bu gelenek içerisinde dahi Suûdî Selefilik-Cihâdî Selefilik gibi bir takım belirlemelerle (Büyükkara, 2004: 208-228) ifade edilen bir farklılaşma halini ortaya çıkarmıştır.

Bu durumda Onat başta olmak üzere Türkiye’de yetişen son dönem mezhepler tarihçilerinin üzerinde durdukları isimlendirme, tasnif, tarihi okuma sorunları, kavramların yerli yerinde kullanılmaması, indirgemecilik vb. metodik problemlerle (Büyükkara, 2005: 445-490; Kutlu, 2008: 121-145) birlikte yukarıda işaret edilen pek çok unsuru mümkün mertebe aynı anda dikkate alarak ve “zihniyet analizi” bağlamında bir değerlendirme yaptığımızda, daha sağlıklı bir yaklaşım ortaya çıkacağı aşikardır. Hicrî 2. asırda başlayıp Ahmed b. Hanbel ve takipçileriyle belirginleşen ve klasik olarak “Selefiyye” olarak isimlendirilen ekolün en belirgin özelliği, dinî konularda özellikle de inançlar hususunda ayet ve hadislerde var olan ifadeleri olduğu gibi ve ilk nesillerin kabul ettiğini düşündükleri şekilde benimseyip “herhangi bir yoruma tabi tutmamayı” ve müteşabih ayetler hususunda “herhangi bir şey söylememeyi” ifade eden taksîs, tasdik, aczi itiraf, sükût, imsâk, keff ve marifet ehline teslim gibi yedi temel esası benimsemesidir (Dalkılıç, 2012: 72; Bulut, 2013: 284). 19. ve 20. yüzyılların kimi ihyâcı kimi ıslahçı kimi modernist olarak isimlendirilen ancak hepsi “öze dönüş” (kimi Kur’an’a kimi Kur’an’a ve Sünnet’e) vurgu yapan ve Selefî niteliğiyle adlandırılan isimler ya da hareketler ise öze dönüşü ve ilk dönem neslini merkeze alsalar da “aklı ve te’vili” ön plana çıkartmışlardır (Büyükkara, 2015: 23-26, 213-214). Dolayısıyla 19 ve 20. yüzyılda selef vurgusu yapanların akıl ve aklî istidlâlâ dair tarz ve tavrı ile geleneksel olarak Selefiyye ismiyle anılan Ahmed b. Hanbel ve takipçilerinin bu noktadaki tarz ve tavrı aynı değildir. Bu itibarla 19 ve 20.

yüzyılda ortaya çıkan ve akıl ile akli istidlâle vurgu yapan isim ve ekollere “selef”e dair vurgularından dolayı Selefçi demek mümkünse de; Ahmed b. Hanbel ve takipçilerinin akıl ve akli istidlâl karşıtı tarz ve tavrını benimseyenleri anlatmak için kullanılacak bir ifadeyle “Selefiyyeci” olmadıkları kesindir. Bu ayrıma dikkat eden bir isimlendirme ve anlamlandırmanın işin mahiyeti ve keyfiyetine daha uygun olduğu açıktır.

Onat, hocaları ve öğrencilerinin dahil olduğu mezhepler tarihçilerince ortaya konulan metodik yaklaşıma dair yukarıda çizilen çerçeveden anlaşılacağı üzere farklı dinî anlayışlar ya da dinî anlayışlardaki farklılık olgusunu ortaya çıkartan insan, zaman, fikir hadise irtibatı vb. ana unsurların en önemlilerinden birisinin, yerleşiklik-göçebelik, köylülük-şehirlilik, dağ, orman, deniz vb. unsurlara göre yerleşim yeri gibi bir nevi fizikî-sosyal çevre ile Arab yarımadası, Mâverâünnehir vb. coğrafyayı da içine alan “mekan” unsuru olduğunda şüphe yoktur (Üçer, 2017: 138-141). İslam tarihinde Müslümanlar arasında ortaya çıkan “beyân”, “burhân” ve “irfân” şeklinde ifade edilen ana ilmî geleneklerin (Uludağ, 1979; Câbiri, 1999) merkezlerinin Medine, Kufe/Bağdat, Basra gibi farklı yerler olması, aynı zaman diliminde Mutezile'nin Basra ve Bağdat ekolleri arasında farkların bulunması (Aydınlı, 2001: 93-140; Bulut, 2013: 202-207) ve bu ayrımın Mutezile'yi sıhhatli bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmak adına en isabetli tasnif olduğu görüşü (Aydınlı, 2010: 54), İmam Şafî'nin “kavl-i kadîm” ve “kavl-i cedid” şeklinde iki ayrı safhada tasnif edilen görüşlerinin Mısır'a geçerek mekan/coğrafya değiştirmesiyle alakalı görülmesi (Aybakan, 2018: 233-247; Candan, 2017: 45), fıkıh ekollerinin Irak fıkıhı, Hicaz/Medine fıkıhı şeklinde tasnif edilmesinin yanı sıra söz gelimi Hanefilerin genel olarak Irak ve Mâverâünnehir, detayda ise Irak, Belh, Buhara, Semerkant Hanefileri şeklinde isimlendirilip tasnif edilmeleri (Bardakoğlu, 1997: 1, 9; Abbasov, 2013: 1023-1032) vb. unsurlar, mekan/coğrafya farkının, farklı dinî anlayışların ortaya çıkmasındaki inkar olunamaz etkisini anlamamıza yarayan fiilî örneklerdir. “Mensubiyet”, “muhafeft” ve “rekabet” olgularının yanı sıra mekan/coğrafyada dil, toplumsal yapılar ve zihniyet kodları ile birlikte var olan her türlü yerleşik kabulün, zamanda ortaya çıkan siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel ve doğal olarak dinî anlayışları şekillendirdiği hususunu, yine Suudi Arabistan merkezli Vehhâbi Selefîlik müntesibi olup da ABD'de yaşayanların Suûdî Arabistan'dakilerden ayrıldıklarını beyan eden açıklamaları (Büyükkara, 2007: 57-76) net bir şekilde teyit etmektedir. Öyleyse “zamanın değişmesiyle ahkâmın yani hükümlerin değişeceğini” ifade eden ve Mecelle'de (39. madde) de yerini bulan “Ezmânın teğayyuru ile ahkâmın teğayyuru inkâr olunamaz.” genel ve yaygın kabulünden hareketle, farklı dinî anlayışların ortaya çıkması ve anlamlandırılması

konusunda en az zaman değişimi kadar mekan değişiminin de önemli ve esaslı bir unsur olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu durumda unutulmamalıdır ki: “Mekanın teğayyuru ile ahkâmın ve dinî anlayışların teğayyuru hiç inkar olunamaz!”.

4. Hasan Onat’ın Alevî Gelenek Hakkındaki Çalışmaları ve Alana Katkısı

4.1. Mezhepler Tarihçilerinin Alevî Gelenek Hakkındaki Çalışmaları

1950’li-1960’lı yıllardan 1990’lı yıllara, 90’lardan bugüne dünyada ve ülkemizde yaşanan bir takım sosyal ve siyasî gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan dönüşüm ve kimlik politikaları olgusu her kesimi etkilemiştir. Bu dönüşüm ve olgudan geçmişte her biri Bektaşî, Dede Garkınlı, Baba Mansurlu, Keçeci Babalı, Hubyarlı gibi mensup olduğu ocak ismiyle (Yaman, 1998: 86-100 ve 2009: 178-202; Aksüt, 2009: 31-248; Ersal, 2016: 36-196 ve 2009: 46-51; Akın, 2017: 239-264) anılan topluluklar da etkilenmiştir. Yine ülkemizde bu dönemde görülen gelişmeler çerçevesinde, artık günümüzde kendilerine daha çok Alevî nitelemesi kullanılan söz konusu ocak ve gruplarla ilgili hem dinî, sosyal ve siyasî alanlarda farklı konu başlıkları tartışılmış hem gerek popüler gerek akademik yayınlarda bir çoğalma görülmüş hem de örgütlenme hususunda bir değişim ve canlılık yaşanmıştır (Üçer, 2020: 17-19).

Alevî nitelemeli gelenek ya da ocak ve gruplar hakkında ülkemizde ve dünyada gerçekleşen gelişmelere akademik dünya da ilgisiz kalmamış, başta ilahiyat olmak üzere, sosyoloji, tarih, antropoloji, siyaset vb. farklı disiplinlerce yurt içi ve yurt dışında çalışmalar yürütülmüş, buna bağlı olarak farklı kategorilerde ve mahiyette pek çok bilimsel kitap ve makale yazılmıştır. Türkiye’de Gazi Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, Tunceli Munzur Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi; yurt dışında da Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü örneklerinde olduğu gibi araştırma merkezi ve enstitüler kurulmuş; farklı fakülte ve enstitülerde konu hakkında dersler okutulmaya başlanmıştır. Önceleri Gazi Üniversitesi daha sonra ise Hacı Bayram Veli Üniversitesi bünyesinde faaliyetlerini yürüten Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi’nin yayımladığı Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi ve Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü’nün yayımladığı Alevilik Bektaşilik Araştırma Dergisi örneklerinde görüldüğü üzere araştırma merkezlerinin süreli yayınları daha çok Alevî nitelemeli gelenek ve mensuplarının tarihî, dinî, kültürel, folklorik, sosyolojik vb. farklı yönlerini ele alan bilimsel dergiler çıkarmış, yanı sıra sosyal bilimler alanında yayın yapan süreli bilimsel dergiler de bu konu hakkında özel sayılar neşretmiştir. Bu konunun farklı

boyutlarını ele alan editoryal derleme eserler de kaleme alınmıştır (Üçer, 2019: 356-357).

Alevî gelenek ve mensup ocak ve gruplar, Din Sosyoloji, Tasavvuf Tarihi ve İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışma yapan akademisyenler ağırlıkta olmak üzere İlahiyat Fakültelerinin de ilgi duydukları bir alan olmuştur. Burada ilahiyat alanında Alevî gelenek hakkında yapılan çalışmalara dair bir veri paylaşmak konu ile ilgili fikir vermesi adına yararlı olacaktır. 2014 yılı itibariyle Alevî gelenek hakkında ilahiyat alanında 470 çalışma yapıldığı tespit edilmiştir (Göküş, 2014: 164). Bugün itibariyle bu sayının daha da çoğaldığında şüphe yoktur.

İlahiyat alanında Alevî gelenek hakkında yoğun bir çalışma ortaya koyan akademisyenlerden bir kısmının mezhepler tarihçileri olduğu görülmektedir. Bir araştırma sonucuna göre İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan yüksek lisanstan profesörlük takdim tezine 624 tez ve 245'i telif 81'i tercüme olmak üzere 339 kitabın konulara göre dağılımına göz atıldığında mezhepler tarihçilerinin alana ilgisi net bir şekilde görülmektedir. Zira söz konusu çalışmadaki listelemeye göre 220 çalışma Mezhepler Tarihinin genel konuları, 183 çalışma Alevîlik-Bektaşılık, 153 çalışma Ehl-i Sünnet ve mezhepleri, 127 çalışma Şi'a, 70 çalışma Mutezile, 44 çalışma Vehhâbîlik, 40 çalışma hilâfet ve imâmet, 17 çalışma Hâricîler, 40 çalışma tarih, siyaset ve kelimada olmakla beraber Mezhepler Tarihini yakından ilgilendiren konularda, 130 çalışma ise yukarıda adı geçmeyen çeşitli fırkalara aittir (Demir ve Kaba, 2011: 186). Mezhepler tarihçilerinin kaleme aldıkları çalışmalarda İslam Mezhepleri Tarihinin genel konularına dair yaptıkları 220 rakamını 183 rakamıyla Alevî gelenek hakkındaki çalışmaların takip etmesi, alana gösterilen ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'de akademik çalışmalarını yürüten İslam mezhepleri tarihçilerinin Alevî nitelemeli geleneğe mensup ocak ve grupların tarihî arka planını (Ekinçi, 2002; Sarıkaya, 2003; Onat, 2003f; Erkan, 2016; Teber, 2017), kavramsal çerçeve ve dinî statüsünü (Kutlu, 2003; Üçer, 2005; Teber, 2010; Sarıkaya, 2017), inanç esasları hususundaki kabullerini (Üzüm, 2002 ve 2007; Bozkuş, 2007; Teber, 2008; Yıldız, 2010), ibadet hayatı ile ilgili pratiklerini (Üçer, 2010), bu geleneğe rengini veren kavramlar, unsurlar ve değerleri (Sarıkaya, 2002; Teber, 2013a; Teber, Öz ve Yılmaz, 2017), âdâb ve erkân ile erkâna kaynaklık eden eserleri (Yıldız, 2004; Kutlu, 2006 ve 2008 (Haz.); Teber, 2007; Kaplan, 2010 ve 2018; Sarıkaya, 1998 ve 2012; Rençber, 2020), ayrıca günümüzde ortaya çıkan tezahürlerini ve alandaki mevcut durumlarını (Yörükân, 1998; Bozkuş, 2006; Yıldız, 2004a; Üçer, 2015; Rençber, 2013 ve 2016;

Türkel, 2016; Sarıkaya ve Ceylan, 2018) ve kurumsal yapılar ile Alevîlik üzerinden tartışılan bazı güncel hususlar (Onat, 2009; Yıldız, 2010a; Rençber, 2018; Üçer, 2018) gibi konunun farklı boyutlarını ele alan ve bir kısmı alan araştırmasına dayanan (Rençber, 2017: 462-468) pek çok çalışma yapmışlardır.

4.2. Hasan Onat'ın Alevî Gelenek Hakkındaki Çalışmaları

Hasan Onat da dünyada ve ülkemizde yaşanan gelişmelere bağlı olarak Alevî gelenek hakkında yapılan tartışmalara ilgisiz kalmamış, bu konuda hem kendisi akademik çalışmalar yapmış hem öğrencilerini çalıştırmıştır. Onat'ın Alevî gelenek hakkındaki çalışmalarında, Mezhepler Tarihi araştırmalarında takip edilen yöntem hakkında yukarıda zikredilen ana unsurları ve kendi hassasiyetlerini de ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Onat, Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Velî gibi Alevî gelenek açısından da önemli olan şahsiyetler, Bektaşîlik ve Kızılbaşlık gibi farklı yapılanmalar, Velâyetnâme ve Buyruklar gibi eserler, Çorum örneğinde olduğu gibi alandaki pratik yansımalar, Kerbelâ gibi olgu, kavram ve semboller, Alevî gelenek bağlamında kimlik tartışmaları ve kimlik-teoloji ilişkileri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı bağlamında Alevî gelenekle ilgili tartışmalar ve bazı sorunlarla ilgili kendisi çalışmalar yapmıştır. Yine Onat, kendisi ve mezhepler tarihçilerinin önemle üzerinde durdukları, “gelenek mensupları arasında yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal olaylara bağlı olarak ortaya çıkan bir takım farklılaşmalar olgusu”nun Alevî gelenek mensupları arasındaki tezahürünü ve süreç takibini ifade eden Kızılbaşlık farklılaşması hakkında (Teber, Ö. F., *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 2005) ve “bir geleneği sağlıklı bir şekilde anlamak ve anlamlandırmak için kendilerine ait ana kaynaklara başvurma” prensibi ve hassasiyeti çerçevesinde de Buyruklar hakkında (Kaplan, D., *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, 2008) öğrencilerine doktora çalışmaları yaptırmıştır.

Onat'ın Alevî gelenek hakkındaki çalışmalarında bahsedilen söz konusu hassasiyetini görmek için kaleme aldığı eserlere bakmak yerinde olacaktır. Onat Alevî gelenek hakkında Hacı Bektaş Velî'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler (Onat, 1997c), Alevîliğin Geleceği (Onat, 1998b), Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine (2003f), Alevîlik-Bektaşîlik, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet (Onat, 2005e), Değerlendirme Oturumu (Onat, 2005f), Kerbelâ'yı Doğru Okumak (Onat, 2007d), Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşîlikteki Yansımaları (Onat, 2007e), Çorum Alevîliği Üzerine (Onat, 2007f), Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevîlik-Bektaşîlik ve Kimlik Tartışmaları (Onat, 2009a), Kimlik- Teoloji İlişkisi

Bağlamında Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine (Onat, 2009b), Velâyetnâmede Gizlenen Hacı Bektaş Veli Gerçeği ve Bektaşîlik (Onat, 2009c), Ahmet Yesevî - Hacı Bektaş Veli Çizgisinde “Velâyetnâme”nin Anlam ve Önemi Hakkında (Onat, 2009d ve 2010b), Kerbelâ'yı Doğru Anlamak (Onat, 2010c), Ahmet Yesevî-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde Ahlak Temelli Din Anlayışı (Onat, 2016c), Değişim Sürecinde Alevîlik (Onat, t.y.b) gibi makaleler yazmış ve uluslararası ya da ulusal sempozyumlarda bildiriler sunmuştur.

4.3. Hasan Onat'ın Alevî Gelenekle İlgili Konular Hakkındaki Metodik Yaklaşımı

Hasan Onat'ın, Alevî gelenek hakkında yaptığı çalışmalarda İslam Mezhepleri Tarihi alanında yukarıda işaret edilen metodik yaklaşımı esas aldığı görülmektedir. Alevî gelenek ve bağlı unsurlar olgusu ele alınırken bilimsel nitelikli bilgilere dayanarak tartışmaların yürütülmesi gerektiğini ısrarla vurgulayan Onat, bilimsel bir metod, bilimsel bilgi ve zihniyet çerçevesinde iyi niyetli bir şekilde araştırılıp sağlıklı bilgi elde edilmediğinde, yapıcı ve birleştirici tartışmalardan söz etmenin mümkün olmadığını dile getirmektedir (Onat, t.y.e). Alevîlik-Bektaşîliğin ne ifade ettiği, tarihsel arka planı, dinî statüsü yani mezhep mi, meşrep mi tarikat mı olduğu, İslam dahilinde mi yoksa dışında mı olduğu vb. farklı kanaatlerin ortaya konulduğu tartışmalarda ciddi bilgi eksikliğinin varlığına işaret etmektedir (Onat, t.y.d).

Onat'a göre Alevîlik hakkındaki tartışma konularının bazı ideolojik yaklaşımlar ve kimlik politikaları bağlamında ele alınması, farklı problemlere ve birçok durumun yanlış anlaşılmasına neden olmakta; konuyu kendi idealleri doğrultusunda grup arayanların hedefi konumuna taşımakta, hatta ateist ve din karşıtlarının keyfi inşa faaliyetlerini kolaylaştırmakta, söz gelimi Alevî gelenek hakkında “İslam'la alakasız yeni bir dindir.” şeklinde dahi iddialar dile getirilebilmektedir (Onat, t.y.a.). Bu bağlamda bilerek ya da bilmeyerek Şîî, Caferî, Çepni, Tahtacı, Râfizî, Nusayri, Kızılbaş, Alevî-Bektaşî vb. kavramlar karıştırılmakta ve buna bağlı olarak ciddi bir kavram kargaşası olgusu ön plana çıkarılmakta; Alevîlik, Şîîlik çerçevesinde anlaşılıp Şîîliğin bir alt kolu olarak görülmeye ya da gösterilmeye gayret edilmekte; Alevî gelenek ve mensupları Sünnîlik ile kıyaslanmakta, karşısında konumlandırılmakta ya da Sünnîlik üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Alevî gelenek içerisinde yer alan ocak ve grup mensuplarının şahsi kanaatleri ve duruşları bütün bir geleneğe hamedilebilmekte, söz gelimi bir ocak mensubu kendisi ateist ise ateistliğini gerek kendisi gerek başkaları Alevîliğe hamletmekte; tarih gerçeklere uymayan bir takım

olaylar, İslamî kültür kodlarıyla bağdaşmayan bir takım görüşler ve hurafe şeklinde değerlendirilebilecek bir takım kabul ve uygulamalar indirgemeci bir anlayışla sadece Alevilikte olduğu iddiasıyla Alevî gelenek İslam dışında gösterilmeye çalışılmakta (Onat, t.y.b); cemevleri kimlik tartışmalarının sembolü haline getirilmekte, bunlar ve benzeri yaklaşımlar yanlış bir takım konumlandırmalara neden olmaktadır. (Onat, 2009).

Hasan Onat, Alevî gelenek hakkında yapılan çalışmalarda da geleneğin ve geleneğe mensup grupların geçirdiği evreleri, fikri alt yapısındaki teolojik ilkeleri göz ardı etmemek gerektiğini ifade etmekte; zira tarih bilinci eksik olan toplumlarda geçmişin anlaşılması ve yorumlanmasının oldukça zorlaştığını, tarih bilgisi ve bilimsel bilgi alanındaki eksikliğin ciddi bir “anakronizm”e sebep olduğunu ve bunun karmaşayı daha fazla artırdığını dile getirmektedir. Bu konudaki bir örneklendirmesinde “transfer edilmiş bir travma örneği” olarak nitelendirdiği Kerbelâ olayını zikretmekte; bu bağlamda “bazı toplumlarda travmaların bulunduğunu, bunların nesiller arasında aktarıldığını, Kerbelâ olayının vuku bulduğu dönemde Türkler henüz İslam’la tanışmadığı halde Kerbelâ olayının bütün Türkler için bir travma olarak görüldüğünü, Alevî gelenek mensuplarının ise Anadolu topraklarında ve tarihte Çaldıran (özellikle Kızılbaş gruplar) ve Osmanlı’da Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Tekkelerinin kapatılması ve sonrasında buna bağlı yaşananların (özellikle Bektaşî gruplar) Kerbelâ travmasına eklenerek “seçilmiş örselenme düşüncesini” günümüze kadar getirdiğini ifade etmektedir (Onat, 2007f ve t.y.c).

4.4. Onat’ın Alevî Gelenek Hakkında Çizdiği Çerçeve ve Dikkat Çektiği Hassasiyetler

Konu hakkında İslam Mezhepleri Tarihinin isimlendirme problemleri bağlamında önemli noktalara işaret eden Onat, Melikoff’a yaptığı referansla birlikte Osmanlı döneminde Türkçülük akımı sonucu oluşan bir kavram olan Alevilik isimlendirmesinin, Kızılbaş kavramı yerine İttihat ve Terakkî’nin çalışmaları sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlandığını, bununla başlangıçta Erdebil Tekkesi’ne bağlı olmayı ifade eden Kızılbaş kavramına tarihte Osmanlı-Safevî mücadelesi kapsamında yaşananlara bağlı olarak yüklenen olumsuz anlamlardan kurtulmak istenmesinin amaçlandığını, bunda aynı zamanda Kızılbaşların misyonerlik çalışmaları sonucu ayrıştırılmaya çalışılmasının etkili olduğunu önemle dile getirmektedir (Onat, 2003f).

Onat, söz konusu gelişmelere bağlı olarak Alevîlik kavramının Kızılbaşlar, Çepniler, Tahtacılar, Bektaşîler vb. oluşumları kucaklayan bir şemsiye kavram olduğunu, bunun her ne kadar bu gruplar arasında zaman ve ülkenin siyasî-dinî hayatına bağlı olarak etkileşimler olsa da en azından 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Alevî şemsiyesi altında yer alan ocak ve grupların Kızılbaşlık (Erdebil Tekkesi bağlıları) ve Bektaşîlik (Hacı Bektaş Tekkesi bağlıları) farklılığı gerçeğine dayanan bir durumunun söz konusu olduğunu, her biri bir Türk tarikatı olsa da aynı şeyler olmadıkları ve bunun gerek araştırmalarda gerek tartışmalarda mutlaka dikkate alınması gereken önemli bir olgu olduğunu vurguyla ifade etmektedir (Onat, 2003f). Bu vurgunun, Alevî gelenek hakkında yapılan çalışmalarda bugün itibariyle mutlaka dikkate alınması gereken “farklı bölgelerde, farklı silsile ve farklı tasavvufî gelenek mensubiyetine sahip ocaklar olgusu”na işaret etmesi açısından son derece önemli olduğunda şüphe yoktur.

Onat, Alevî gelenek hakkında yapılacak tartışmaların, bu geleneğin kimliğinin keşfedilmesi gereken boyutunu ve bu kimliğe vücut veren kök değerlerin merkeze alınması ile yapılabileceği gerçeğinin dikkate alınması gerektiğini dile getirmektedir. Buna göre Alevîlik-Bektaşîlik, Türk tarih ve kültür havzası bütünlüğü¹ içinde anlaşılması gereken, ağırlıklı olarak sosyo-kültürel bir farklılaşmayı ifade eden, Türkler’in İslam’la tanışmaya başladığı Orta Asya coğrafyasından yerleştikleri Anadolu ve civar coğrafyasında yaklaşık bin yıllık bir süreç, başta Ahmed Yesevî olmak üzere daha çok Şeyh Safiyyüddin (özellikle Kızılbaş gruplar için) ve Hacı Bektaş Velî’nin isimleri² etrafında ve tasavvuf çerçevesinde ortaya çıkan ahlak temelli İslam anlayışının teolojik kökleri dikkate alınarak anlaşılabilir bir olgudur (Onat, 2009a).

Nitekim günümüzde daha çok Alevîlik-Bektaşîlik kullanımıyla karşılaşılıp bilinen ocak/grupların işlevişi açıkça bir tarikat formu taşımaktadır. Her ne kadar gelenek mensupları, tekke ve zaviyeleri kapatıldığı, faaliyetleri yasaklandığı dönemden kaynaklandığı düşünülen anlaşılabilir bir tavırla tarikat kelimesini özelden kullanmak istemedikleri bir vakıa olmakla birlikte, kullanılan temel kavramlar, dört kapı kırk makam, cem, musahiplik erkânları tamamen tasavvufî bir içeriğe ve tarikat hayatı

1 Burada Onat’ın bir zihniyet tasavvurundan söz ettiği açıktır. Yoksa Onat’ın kendisinin Alevîlik-Bektâşîlik olarak kullandığı gelenek mensuplarının bugün itibariyle Anadolu’dan Balkanlar’a, İran’dan Mısır’a pek çok coğrafyada ve farklı milliyete sahip gruplar arasında varlığını sürdürdüğü herkesçe bilinmektedir.

2 Burada her bir ocağın evliyası durumunda olan Şücaaddin Velî, Hubyar Sultan, Keçeci Baba vb. isimleri de göz önünde bulundurmakta fayda vardır (Üçer, 2020: 77-87).

formuna sahiptir. Bu itibarla söz gelimi ‘Mevlevîlerin sema’sı ile ‘semah’ arasındaki benzerlikte açıkça görüldüğü üzere Alevîlik-Bektaşîlik’te -her ne kadar genellikle bu gruplarda soy ve nesep ön planda olsa da- mevcut olan unsurların benzerleri tasavvuf ekolleri içinde de bulunmaktadır. Hatta her ne kadar şehirleşmeyle beraber son zamanlarda biraz gevşetilen ‘‘Alevî olmayanların (aslında ikrâr vermeyenlerin) cemlere katılamaması’’³ hususu dahi, Nakşîlik, Kadîrîlik gibi diğer tasavvuf ekolleri ya da tarikatlarda da var olan bir uygulamadır. Dolayısıyla ‘‘tasavvuf’’ ve ‘‘tarikat’’ gerçeği, Alevîlikle ilgili bütün tartışmalarda göz önünde tutulmalıdır (2009b).

Onat, çizilen bu çerçeveye bağlı olarak Alevîliğin Sünnîlik ile kıyaslanarak anlaşılmasını, karşısında konumlandırılmasını ya da Sünnîlik üzerinden açıklanmaya çalışılması hususunu da doğru bulmamaktadır. Zira Sünnîlik üzerinden Alevîliği açıklamaya çalışmaya yönelik böyle bir tavır, olay ve olguların yanlış bir şekilde tartışılmasına ve doğal olarak hataya neden olmaktadır. Sünnîlik ve Şîîlik birbiriyle kıyaslandığında sonuç alınabilecek olgulardır. Halbûki Alevîlik-Bektaşîlik hakkındaki tartışmalar, bütün unsurlarıyla -yukarıda çizilen çerçeveye bağlı olarak- tasavvuf hayatı bağlamında yürütülmelidir. Bu durumda kıyasın türdeş yapılar arsında yapılması sıhhatli sonuçlar elde etmek için gereklidir. Söz gelimi, cemevlerinin ibadet yeri olup-olmadığı hakkındaki tartışmalarda, konu şayet ‘Mevlevîlerin semahı, Nakşîlerin ve Kadîrîlerin zikri ne kadar ibadet niteliği taşıyorsa Alevî gelenekteki cemlerin de o ölçüde ibadet niteliği taşımakta olduğu’ hususu merkezinde yürütülmesi sağlıklı sonuçlar için kaçınılmazdır (Onat, 2009 ve 2009a). Bu durumda Onat’ın Alevîlik-Bektaşîlik’le ilgili kimlik tartışmalarının sembolü haline gelmiş olan cemevleri başta olmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetleri vb. güncel konular hakkındaki tartışmalarda, konuların bütün muhataplarının bu çerçeveyi dikkate almalarının sıhhatli sonuçlar için önemli olduğu; aksi halde bu durumun birlik ve beraberliği zedeleyici ve bu durumdan faydalanmak isteyenlerin işlerini kolaylaştırıcı bir mahiyeti olduğu (Onat, t.y.c. ve t.y.d.) üzerinde durduğu görülmektedir.

Hasan Onat’ın gerek klasik gerek yakın gerekse güncel boyutlarıyla Şîîlik çalışan bir İslam mezhepleri tarihçisi kimliğiyle üzerinde durduğu en önemli hususlardan birisi, Alevîliğin Şîîlik ve Şîîliğin bir alt kolu olmadığıdır. Zira tarihe bakıldığında da Erdebil

3 Alevî olmayanların cemlere katılamaması hususunda Bektaşîliğin Babağan kolu hariç Alevî geleneğe mensup hemen hemen bütün ocaklarda soy sürmenin esas olması, işin keyfiyetini biraz farklılaştırmaktadır (Üçer, 2020: 69, 87-91).

Tekkesi Şeyh Cüneyd'den itibaren Şiileşmiştir. Konargöçer Türk boyları arasında 12 İmam Şiiliğinin pek kabul gördüğü söylenememektedir. Şiileşme hareketi Safevî devletinin kuruluşu ile başlamıştır. Özellikle Erdebil Tekkesi ile ilişkileri bağlamında Kızılbaşlar'da 12 İmam ve bir nevi uluhiyet anlayışı da bulunan Ali kültüründe Şiilikle ilgili birtakım yansımalar yüzeysel olarak aynı düzlemde görülebile de bunları bir tutmamak gerekmektedir. Diğer taraftan günümüzde Alevî şeklinde isimlendirilen Kızılbaşlar, kendilerinin Şii olmadığını söylemektedir (2003f).

Alevîlik-Bektaşîlik ile ilgili tartışmalarda sıkça görülen; kişilerin kendi kanaat ve duruşlarını topyekûn bir geleneğe hamletme, mevcut realite ile uyuşmaması nedeniyle doğru olmadığı gibi bu tür bir tavrın akla ve bilimsel anlayışa da uygun olmadığını ısrarla vurgulayan Onat, ayrıca tarihi gerçeklere uymayan bir takım olaylar, İslami kültür kodlarıyla bağdaşmayan bir takım görüşler ve hurafe kabul edilebilecek kabul ve uygulamaların, indirgemeci bir anlayışla sadece Alevîlikte olduğu iddiasıyla Alevî geleneğin İslam dışında gösterilmeye çalışılmasının da doğru olmadığı, aynı kabul ve uygulamaların Anadolu'da özellikle halk Müslümanlığı içinde yer aldığı hususunun mutlaka dikkate alınması gerektiğine haklı olarak işaret etmektedir.

Onat'ın İslam Mezhepleri Tarihinde dinî anlayışlardaki farklılıkların anlaşılması ve farklı mezhebî ve tasavvufî ekollere müntesip olan din mensuplarının birbiriyle ilişkilerinde dikkate almaları gerektiğini düşündüğü hususları, Alevî gelenek hakkındaki tartışma ve çalışmalarda da tekrar tekrar vurguladığı görülmektedir. Bu bağlamda, “dinî farklı anlayışların, zaman, mekan ve fikir hadise irtibatı prensipleri vb. etkenlere bağlı olarak insanlar tarafından dinin (metinlerin) anlaşılmasından kaynaklandığı, bu itibarla bütün anlayışların beşerî olduğu, beşerî olan ve dinin/ İslam'ın anlaşılma biçimleri olan mezhep ve tasavvuf ekollerinin hiçbirinin dinin kendisiyle özdeşleştirilmemesi gerektiği; özellikle uluslararası boyuta da taşınan konularda daha dikkatli olunmasının zorunlu olduğu, olay ve olguları ortak paydalar üzerinde ve uzlaşî zemininde açıklamaya çalışmak gerektiği, bu noktada mezhepler üstü bir yaklaşımın önem arz ettiği, dolayısıyla İslam'ın Allah, Ahiret ve Nübüvvet inançları merkezli bütün Müslümanlar için temel ortak paydasını dikkat alınmanın elzem olduğu, doğru bilgi ve bilimin rehberliğinde Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Velî ve Yunus Emre gibi değerlerimizin din anlayışlarındaki ortak paydasını ve Ehl-i Beyt gibi ortak değerleri ön plana çıkartarak, İslam'ın ortak paydası bilinci ile yargılama ve ötekileştirme hastalığından kurtulup farklılıklarımızın zenginliklerimiz olduğunun

farkına varabilerek davranmanın son derece önemli olduğu” (Onat, 2020) vb. hususlara ısrarla vurgu yaptığı görülmektedir.

Sonuç

1957 yılında doğup 26.09.2020 tarihinde covid-19 tedavisi gördüğü hastanede 63 yaşında Hakk'a yürüyen Prof. Dr. Hasan Onat, hiç kuşkusuz Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bir akademisyen ve fikir adamıdır. Onat, bir İslam mezhepler tarihçisi olarak gerek klasik gerek yakın dönem gerekse güncel farklı konularda bizzat kendisi pek çok akademik çalışma yapmıştır. Ayrıca yüksek lisans ve doktora eğitimlerine danışmanlık yaparak çok sayıda akademisyen yetiştirmiştir. Danışmanlığını yürüttüğü tezlere bakıldığında Onat'ın hemen hemen İslam tarihinde ilk dönemden itibaren ortaya çıkan bütün mezhepleri özellikle de klasik dönemlerini, mezhepler açısından önemli olan kimi şahsiyetleri ve kavramları öğrencilerine çalıştırdığı ve böylece her bir öğrencisinin bir alanda uzmanlaşması yönünde bir tavır sergilediği dikkat çekmektedir. Hasan Onat'ın kaleme aldığı onlarca eseri ve yetiştirdiği öğrencilerin yurt içi ve yurt dışında pek çok fakültede öğretim elemanı olarak görev yapmaları, ayrıca alan uzmanı vasfıyla farklı konularda yürüttükleri akademik çalışmaları ve eserleri, Onat'ın İslam Mezhepleri Tarihi alanına katkısını açıkça göstermektedir.

Onat ayrıca küreselleşme, sekülerleşme, kimlik, siyaset, din eğitimi, aile, özgürlükler, şiddet, mezhep çatışmaları vb. güncel pek çok konuda yazılar kaleme almış, pek çok televizyon programına katılmış, ayrıca kendisi de bir yapımcı olarak radyo ve televizyon programlarında düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Bir mütefekkir olarak Onat, son iki asırdır İslam dünyasında ve dünyada meydana gelen pek çok hadiseye dair kaleme aldığı yazılarında, bunların sebeplerini analiz etmeye çalışmış ve bunlarla nasıl baş edileceğine dair farklı zaviyelerden tekliflerde bulunmuştur. Bu bağlamda akıl ve vicdan yetilerine işarette bulunarak insanın bir emanet bilinciyle kendisi ve tabiata sahip çıkması ve özne olması gereği, İslam ortak paydası ve kök değerler üzerinde ısrarla durmuştur.

Onat'ın gerek akademik dünya gerek fikir dünyası açısından alana katkısı bağlamında zikredilmesi gereken en önemli hususlardan biri ise İslam Mezhepleri Tarihi alanında ve bağlı olarak dinî sosyo-kültürel olaylar hakkında yapılacak araştırmalar ve çalışmalara dair ortaya koyduğu metodik yaklaşımdır.

Hocası Fığlalı'nın İslam Mezhepleri Tarihi alanına getirdiği kazanımları geliştirerek sürdüren Onat, tarihsel sosyolojik yaklaşımın temel prensiplerinden “fikir hadise irtibatı” çerçevesinde dinî hareketleri ortaya çıktıkları siyasî, ekonomik ve toplumsal şart ve durumlardan ibaret tarihsel bağlamları çerçevesinde analiz etme, birinci el kaynakları kullanma, şahıslar üzerinde derinleşme, kavramların güvenilirliği üzerinde durma, geçmiş (yaşanıp bitmiş olan ve bütün yönleriyle tekrar yaşanması ve ifade edilmesi imkanı olmayan) ve tarih (kuşatılamayacak bir büyüklükteki geçmişten bugüne intikal eden bilgi ve belge üzerinden bir anlama faaliyeti) olgularının farklılığı üzerinde durma, sorunlara eleştirel, bilimsel ve tarafsız yaklaşma, “zihniyet analizi”ne önem verme, mezheplerin tarihsel gelişimi ve nazariyelerinin ya da olguların oluşumunu “süreç takibi” doğrultusunda inceleme ve tarihsel yönetime bağlı kalma; kelam, İslam tarihi ve felsefesinin desteğini alıp sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi alanların yöntemlerinden yararlanma; din ile dinin anlaşılma biçimleri olan mezhepleri aydınlaştırmeme, mezhepler üstü bir tutum sergileme ya da en azından mezheplere eşit mesafede durmaya gayret etme hususlarında hassasiyet göstermiştir.

Bu bağlamda Onat'ın çalışmalarında ve eserlerinde, insanın olduğu her yerde dinin olduğu, dini anlayan, yaşayan ve kurumsallaştıranın insan olduğu, dolayısıyla din anlayışlarının beşerî olduğu; mezhep, tarikat ya da cemaat türü dinî oluşumların temelinde yorumun bulunduğu, dolayısıyla bunların her birinin de beşerî oldukları, bu itibarla İslam'la özdeşleştirilmemesi ve dinin tek doğru anlama biçiminin kendileri olduğunu iddia etmemeleri gerektiği; zira söz konusu yorumların ya da kurumsallaşmaların zamanda ve mekanda siyasî, ekonomik vb. farklı alanlarda cereyan eden hadiselerle fikirlerin irtibatına bağlı olduğunu; ortaya çıkan hiçbir oluşumun çıktığı haliyle kalmadığı, değişerek ve dönüşerek evrildiği ve dolayısıyla bir sürecin söz konusu olduğu; bir dinî anlayış ya da grubun kendi eserleri ve kavramlarını dikkate alarak ve şahıslar üzerinde derinleşmek suretiyle anlamaya çalışmanın gerekli olduğu; dinî farklı anlayışların kaçınılmaz bir olgu olduğu, dolayısıyla bu farklılıklarla birlikte dinin kurucu ilkeleri etrafında farklılıkları zenginlik görerek birlikte yaşayabilmeyi önceleyen bir hassasiyet ortaya koyduğu görülmektedir.

Hasan Onat, dünya ve ülkemizde yaşanan gelişmelere bağlı olarak Alevî gelenek hakkında yapılan tartışmalara ilgisiz kalmamıştır. Bu alanda da hem kendisi akademik çalışmalar yapmış hem öğrencilerini çalıştırmıştır. Onat, Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Velî gibi Alevî gelenek açısından da önemli olan şahsiyetler, Bektaşîlik ve Kızılbaşlık gibi farklı yapılanmalar, Velâyetnâme ve Buyruklar gibi eserler, Çorum örneğinde

olduğu gibi alandaki pratik yansımalar, Kerbelâ gibi olgu, kavram ve semboller, Alevî gelenek bağlamında kimlik tartışmaları ve kimlik-teoloji ilişkileri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı bağlamında Alevî gelenekle ilgili tartışmalar ve bazı sorunlarla ilgili kendisi çalışmalar yapmıştır. Kızılbaşlık farklılaşması ve Buyruklar hakkında da öğrencilerine doktora çalışması yaptırmıştır.

Onat'ın, Alevî gelenek hakkında yaptığı çalışmalarda da İslam Mezhepler Tarihi alanında sergilediği metodik yaklaşımı esas aldığı görülmektedir. Alevî gelenek ve bağlı unsurlar olgusu ele alınırken bilimsel nitelikli bilgilere dayanarak tartışmaların yürütülmesi gerektiğini ısrarla vurgulayan Onat, bilimsel bir metot, bilimsel bilgi ve zihniyet çerçevesinde iyi niyetli bir şekilde araştırılıp sağlıklı bilgi elde edilmediğinde, yapıcı ve birleştirici tartışmalardan söz etmenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Onat'a göre Alevîlik hakkındaki tartışma konularının bazı ideolojik yaklaşımlar ve kimlik politikaları bağlamında ele alınması, farklı problemlere ve birçok durumun yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Bu itibarla, Alevî gelenek hakkında yapılan çalışmalarda da geleneğin ve geleneğe mensup grupların geçirdiği evreleri, fikri alt yapısındaki teolojik ilkeleri göz ardı etmemek gerektiğini ifade etmekte; zira tarih bilinci eksik olan toplumlarda geçmişin anlaşılması ve yorumlanmasının oldukça zorlaştığını, tarih bilgisi ve bilimsel bilgi alanındaki eksikliğin ciddi bir "anakronizm"e sebep olduğunu ve bunun karmaşayı daha fazla artırdığını dile getirmektedir.

Onat'a göre, Alevî gelenek hakkında yapılacak çalışmalar ve tartışmalar, bu geleneğin kimliğinin keşfedilmesi gereken boyutunu ve bu kimliğe vücut veren kök değerlerin merkeze alınması ile yapılmalıdır. Buna göre Alevîlik-Bektaşılık, Türk tarih ve kültür havzası bütünlüğü içinde anlaşılması gereken, ağırlıklı olarak sosyo-kültürel bir farklılaşmayı ifade eden, Türkler'in İslam'la tanışmaya başladığı Orta Asya coğrafyasından yerleştikleri Anadolu ve civar coğrafyasında yaklaşık bin yıllık bir süreç, başta Ahmed Yesevî olmak üzere daha çok Şeyh Safiyyüddin (özellikle Kızılbaş gruplar için) ve Hacı Bektaş Velî'nin isimleri etrafında ve tasavvuf çerçevesinde ortaya çıkan ahlak temelli İslam anlayışının teolojik kökleri dikkate alınarak anlaşılacak bir olgudur. Alevî gelenekte kullanılan temel kavramlar, dört kapı kırk makam, cem, musahiplik erkânları tamamen tasavvufi bir içeriğe ve tarikat hayatı formuna sahiptir. Dolayısıyla Alevîlik hakkında yapılan güncel bütün tartışmalarda ve araştırmalarda bu gerçekliğin dikkate alınması sağlıklı sonuçlar için gereklidir. Çizilen bu çerçeveye bağlı olarak Alevîliğin Sünnîlik ile kıyaslanarak anlaşılması, karşısında konumlandırılması ya da Sünnîlik üzerinden açıklanmaya çalışılması hususu doğru değildir. Onat, gerek

klasik gerek yakın gerekse güncel boyutlarıyla Şiilik çalışan bir mezhepler tarihçisi kimliğiyle önemli bir tespiti üzerinde de ısrarla durmaktadır: Alevîlik Şiilik olmadığı gibi Şiiliğin bir alt kolu da değildir.

Onat, İslam Mezhepleri Tarihinde dinî anlayışlardaki farklılıkların anlaşılması ve farklı mezhebî ve tasavvufî ekollere mensup olanların birbiriyle ilişkilerinde dikkate almaları gerektiğini düşündüğü hususları, Alevî gelenek hakkındaki tartışma ve çalışmalarda da tekrar tekrar vurgulamıştır: Bu bağlamda, olay ve olguları ortak paydalar üzerinde ve uzlaşî zemininde açıklamaya çalışmak gerektiği, bu noktada mezhepler üstü bir yaklaşımın önem arz ettiği, dolayısıyla İslam'ın Allah, Ahiret ve Nübüvvet inançları merkezli bütün Müslümanlar için temel ortak paydasını dikkate almanın elzem olduğu; doğru bilgi ve bilimin rehberliğinde Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Velî ve Yunus Emre gibi değerlerimizin din anlayışlarındaki ortak paydasını ve Ehl-i Beyt gibi ortak değerleri ön plana çıkartarak, "İslam'ın ortak paydası bilinci" ile yargılama ve ötekileştirme hastalığından kurtulup farklılıklarımızın zenginliklerimiz olduğunun farkına varabilerek davranmak son derece önemlidir.

BIBLIOGRAPHY

- ABBASOV, Azar (2013). “Fıkıh Usulünde Irak ve Orta Asya Hanefileri Arasındaki Farklılık Noktaları -Alâeddin es-Semerikandi Örneği”. II. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV*. İstanbul. 1023-1032.
- AKIN, Bülent (2017). “Alevilikte Ocak: Kavramsal Çerçeveye ve Tarihi Arka Plana Yeni Bir Bakış”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 2017/17(2). 239-264.
- AKSÜT, Hamza (2009). *Aleviler Türkiye-İran-İrak-Suriye-Bulgaristan*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- ARIKAN, Adem (2011). “Darülfünun İlahiyat Fakültesi’nde İslam Mezhepleri Tarihi ve Yusuf Ziya Yörükân’ın Alana Katkıları”. *Araştırma Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*. 11-12. 83-98.
- AVCU, Ali (2018). “İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı’nda Yapılan Yüksek Lisans Tezlerinin Bir Değerlendirmesi”. *İslâmî Araştırmalar*. 2018/29(2). 399-421.
- AYBAKAN, Bilal (2010). “Şâfiî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 38. 233-247.
- AYDINLI, Osman (2001). *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mutezilenin Oluşumu ve Ebu’l-Huzeyl Allaf*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- AYDINLI, Osman (2008). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazılılığı*. Ankara: Hititkitap Yayınevi.
- AYDINLI, Osman (2010). *Akılci Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu’tezile Ekolü*. Ankara: Hititkitap Yayınevi.
- BARDAKOĞLU, Ali. (1997). “Hanefî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 16. 1-21.
- BOZKURT, Handan (2019). *Ethem Ruhi Fırgalı’nın Mezhepler Tarihiçiliği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BOZKUŞ, Metin. (2006). *Sivas Aleviliği* (2. Baskı). Isparta: Fakülte Kitabevi.
- BOZKUŞ, Metin (2007). “Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerde İnanç Esasları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 24-25. 11-31.
- BULUT, Halil İbrahim (2013). *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi* (3.Baskı). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2004). “11 Eylül’le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiye ve Cihadî Selefiye”. *Dini Araştırmalar*. 2004/7(20). 205-234.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2005). “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler”. *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’alesi 1*. İstanbul: Ensar Neşriyat. 441-491.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2007). “Biz Artık O Sapkınlardan Değiliz”: Selefilere Selefilere Teberrirleri Üzerine Değerlendirmeler. *İslâmiyat*. 2007/10(1). 57-76.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2012). “Mezhepler Tarihinin Giriş”. *İslâm Mezhepleri Tarihi* (3. Baskı). (Ed.) M Ali Büyükkara. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 3-24.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2015). *Çağdaş İslami Akımlar* (1.Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları.

- CÂBİRÎ, Muhammed Abid (1999). *Arap-İslam Kültürünün Akal Yapısı, Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi*. Çev. B. Köroğlu, H. Hacak ve E. Demirli. İstanbul: Kitabevi.
- CANDAN, Abdurrahman. (2017). *İmam Şafî'nin Kadim ve Cedüt Görüşleri*. Ankara: Vadi Grafik Yayınları.
- CENGİZ, Güllizar (2020).” Prof. Dr. Hasan Onat'ın Anısına”. *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. 2020/22. 339-340.
- DALKILIÇ, Mehmet (2012). “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat”. *İslâm Mezhepleri Tarihi* (3. Baskı). (Ed.) M. Ali Büyükkara. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını. 67-90.
- DEMİR, Ahmet İshak ve Kaba, Gülsüm (2011). “Mezhepler Tarihi Akademik Yayınlar Bibliyografyası”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*. 2011/4(2).185-254.
- DEMİR, Ahmet İshak ve Uşburak, Pervin (2012). “Mezhepler Tarihi Akademik Makaleler Bibliyografyası”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2012/5(1). 141-208.
- EKİNCİ, Mustafa (2002). *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- ERDEBİLİ, Şeyh Safiyüddin (2008). *Makâlât Şeyh Safî Buyruğu*. (Haz.) Sönmez Kutlu ve Nizamettin Parlak. İstanbul: Horasan Yayınları.
- ERKAN, Ümit (2016). *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- ERSAL, Mehmet (2009). “Alevî Kimliğine Ritüel ve Hiyerarşik Örgütlenme Merkezli Bir Bakış”. *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştay - Bildiriler ve Tartışmalar* Isparta: SDÜ Yayınları. 46-51.
- ERSAL, Mehmet (2016). *Alevilik Kavramlar ve Ocak Sistemi –Çubuk Havzası Örneği-*. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- FAYDA, Mustafa (1985). “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları”. *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları. 357-369.
- FİĞLALI, Ethem Ruhi (1991). “Önsöz”. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- GÖKÜŞ, Şeref (2014).” İlahiyat Alanında Yapılan Alevilik-Bektaşılık Çalışmaları: Bibliyografik Bir Deneme”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2014/7(13). 159-195.
- GÖMBEYAZ, Kadir ve Dünder, M. Mücahit (2020). “İslâm Mezhepler Tarihine Giriş”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. (Ed.) M. Saffet Sarkaya ve Mehmet Ümit. Ankara: Nobel. 1-33.
- Hakkımızda. (t.y.). *Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü* içinde. Erişim adresi: <https://alevibektasikulturenstitusu.de/hakkimizda/>.
- HAKYEMEZ, Cemil (2020). “Merhum Hocamız Prof. Dr. Hasan Onat”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2020/19(2). 1237-1245.
- İNAL, İbrahim Hakkı (2020). “Mürcie”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. (Ed.) M. Saffet Sarkaya ve Mehmet Ümit. Ankara: Nobel. 51-67.
- İslam Mezhepleri Tarihi. (t.y.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* içinde. Erişim adresi: http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=217.
- İŞCAN, Mehmet Zeki (2012).” Tarih Boyunca Selefî Söylem”. *Eskijeni*. 2012/5. 56-64.
- İŞCAN, Mehmet Zeki (2014). “Selefliliğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Plan”. *Tarihte ve Günümüzde Seleflilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. İstanbul. 91-110.
- İŞCAN, Mehmet Zeki (2015). “Seleflilik ve İslamcılık ya da Selefliliğin Günümüz İslamcı Gruplara Etkileri”. *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 325-335.

- KALAYCI, Mehmet (2020). "Prof. Dr. Hasan Onat (1957-2020) Hocamızın Ardından". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2020/61(2). 517-528.
- Kamuoyuna Duyuru. (2020, 02 Ekim). Erişim adresi <http://www.divinity.ankara.edu.tr/?p=20184>
- KAPLAN, Doğan (2010). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAPLAN, Doğan (2018). "Bir Bektaşî Kaynağı Olarak Veli Baba Menâkıp-nâmesi". (Ed.) O. Kurtoğlu, A.Ç. Erginer. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: AHBVÜ Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.766-789.
- Kelam ve İtikadı İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı (t.y.). *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi*. Erişim adresi: <https://www.aybu.edu.tr/islamiilimler/tr/sayfa/1036/Kelam-ve-İtikadi-İslam-Mezhepleri-Tarihi-Anabilim-Dali>.
- Kelam ve İtikadı İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı (t.y.). *T.C. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi* içinde. Erişim adresi <https://uif.dpu.edu.tr/tr/index/sayfa/184/kelam-ve-islam-mezhepleri-tarihi-anabilim-dali>.
- KOCA, Ferhat (2016). *İslam Düşüncesinde Selefilik Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- KUTLU, Sönmez. (1997). Salim b. Zekvan'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie ile İlgili Kısımın Tercümesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1997/3. 467-475.
- KUTLU, Sönmez (2003). Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi. *İslâmiyat*. 2003/7(3). 31-54.
- KUTLU, Sönmez (2005). "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu". *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'alesi 1*. İstanbul: Ensar Neşriyat. 391-440.
- KUTLU, Sönmez. (2006). *Alevilik-Bektaşîlik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkiire-i Şeyh Safî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- KUTLU, Sönmez (2008). *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- KUTLU, Sönmez (2017). "Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları". *Türkiye Araştırmaları Literatür*. 2017/29. 9-37.
- KUTLU, Sönmez (2018). *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- NEVBAHTÎ, Hasan b. Musa ve Kummî, Sa'd b. Abdullah. (2004). *Şii Fırkalar*. Çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu ve Ramazan Şimşek. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- ONAT, Hasan (1989)."Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 1989/3 3. Cilt. 122-138.
- ONAT, Hasan (1991). "Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı". *Elmalı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, 4-6 Eylül 1991 Elmalı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.141.
- ONAT, Hasan (1992). "Şii İmâmet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1192/XXXII. 89-110.
- ONAT, Hasan (1992a). "Türkiye'de Din Anlayışı ve Fazlurrahman". *Türkiye Günlüğü*. 1992/18. 13.
- ONAT, Hasan (1993). *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: TDV Yayınları.
- ONAT, Hasan (1993a) "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi". *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993 İstanbul. İstanbul: İSAV Yayınları. 123-157.
- ONAT, Hasan (1993b). "Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler". *Türk Yurdu*. 1993/75. 45-50.

- ONAT, Hasan ve Akbulut, Ahmet (1994). *Kelam Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.
- ONAT, Hasan (1994a). “Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü”. *I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler*, 1-3 Nisan 1994 Ankara. Ankara: Bilgi Yayınları. 418-437.
- ONAT, Hasan (1994b). “Din Anlayışında Kabuk Değiştirme, Açılma ve Berraklaşma Süreci”. *Türk Yurdu*. 1994/77. 21-28.
- ONAT, Hasan (1996). “Nasiru'd-Din et-Tusi'nin İmamet Risalesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1996/XXXV.179-191.
- ONAT, Hasan (1996a). *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*. Ankara: Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı Yayınları.
- ONAT, Hasan (1996b). *Shi'ism in The Twentieth Century and The Islamic Revolution of Iran*. Ankara.
- ONAT, Hasan (1996c). *eş-Şî'a fi'l-Karni'l-İsrîne ve's-Sevratü'l-İslâmîteyü'l-İrânîyye*. Ankara.
- ONAT, Hasan (1997). “Şiiliğin Doğuşu Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1997/XXXVI. 79-117.
- ONAT, Hasan (1997a). “Türkiye ve Siyasal İslam: İslam'ın Bugünkü Meseleleri”. *Türk Yurdu*. 1997/122. 176.
- ONAT, Hasan (1997b). “Niçin Din Eğitimi?”. *Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu*, 20-21 Kasım 1997. 15-23.
- ONAT, Hasan (1997c) Hacı Bektaş Veli'nin Din Anlayışındaki Evrensel Boyut ve Bazı Düşünceler. *Kadri Eroğan Hacı Bektaş Veli Armağanı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. 37-48.
- ONAT, Hasan (1998a). “Tarihat Tartışmaları, Sysphe Efsanesi ve İslamla Çağdaşlaşmayı Başarmak”. *Türk Yurdu*. 1998/125.20-25.
- ONAT, Hasan (1998a). “İslam'ı Nasıl Anlamalıyız”. *II. Din Şurası*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 111-116.
- ONAT, Hasan (1998b). “Aleviliğin Geleceği”. *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, 22-24 Ekim 1998 Ankara. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- ONAT, Hasan (Ed.) (1999). *İslam'a Yeni Yaklaşımlar*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.
- ONAT, Hasan (1999a). “İslâm'da Yeniden Yapılanma Üzerine”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1999/75. 197-207.
- ONAT, Hasan (2000). “Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci”. *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı V. Türk Kültürü Kongresi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 128-129.
- ONAT, Hasan (2001). “Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem”. *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları. 47-56.
- ONAT, Hasan, Aydın, Osman ve Söylemez, Mahfuz (2002). *Temel Dini Bilgiler*. Ankara: MEB Yayınları.
- ONAT, Hasan (2002a). “Küreselleşme Üzerine”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2002/I/(1). 37-47.
- ONAT, Hasan (2002b). “Türkiye'de İslâm Mezhepleri Tarihi'nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Rubi Fiğlalı'nın Yeri”. *Ethem Rubi Fiğlalı'ya Armağan*. Ankara: Vadi Yayınları.
- ONAT, Hasan, Aydın, Osman ve Demir, H. (2003). *Kelam*. Ankara: MEB Yayınları.
- ONAT, Hasan (2003a) *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. İstanbul: Endülüis.

- ONAT, Hasan (2003b). Din Anlayışında Mezheplerüstü Yaklaşım. *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülten*. XVI/50.
- ONAT, Hasan (2003c). "Eğitim ve Özgürlük Üzerine". *Diyanet Aylık Dergi*. 2003/153. 14-18.
- ONAT, Hasan (2003d). "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe". *Global Strateji*. 3. 11.
- ONAT, Hasan (2003e). "Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek". *Dini Araştırmalar*. VI. 29-46.
- ONAT, Hasan (2003f). "Kızılbaşlık Farklaşması Üzerine". *İslamiyat*. 6 /3. 111-126.
- ONAT, Hasan (2004a). "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe". *Dini Araştırmalar Dergisi*. 2004/7(20).19-30.
- ONAT, Hasan (2004b). "Küreselleşmenin Boyutları ve İslâm'ın Geleceği". *Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)*. 293-306.
- ONAT, Hasan (2004c). Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu (Çağdaş ve İslâmî Bilimler Açısından), *Türkiye I. Dini Yayınlar Kongresi*, 31 Kasım-2 Ekim 2003 Ankara. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.153-168.
- ONAT, Hasan (2005). "Mezhep Kavramı ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri". *Oğ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2005/6. 7-23.
- ONAT, Hasan (2005a). "XVIII. Asırda Sünni-Şii İttifak Arayışları Üzerine". *2023 Dergisi*. 2005/47.
- ONAT, Hasan (2005b). "Küreselleşme ve Mezheplerüstü Düşünme". *Global Strateji*. 2005/2. 31-45.
- ONAT, Hasan (2005c). "Niçin Yeni Bir Uygarlık, Niçin Türkiye". *2023 Dergisi*. 46.
- ONAT, Hasan (2005d). "Çankırı'da Ahilik Yaran Teşkilatı ve Günümüz Açısından Anlam ve Önem". *Geçmişten Geleceğe Çankırı Sempozyumu*, Çankırı. 93-104.
- ONAT, Hasan (2005e). "Alevilik-Bektaşılık, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet". *Türk Yurdu Dergisi*. 2005/25. 210.
- ONAT, Hasan (2005f). "Değerlendirme Oturumu". *Uluslararası Bektaşılık ve Alevilik Sempozyumu I*, 28-30 Ekim Isparta. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi. 625-626.
- ONAT, Hasan (2006). *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*. (Ed.) Hasan Onat. Ankara: ANKUZEM.
- ONAT, Hasan (2006a). "Küreselleşme Sürecinde Kimlik, Din ve Türkiye'nin Bazı Gerçekleri". *Demokrasi Platformu*. 2006/2(5). 117-139.
- ONAT, Hasan (2006b). "Türkiye'de Din Anlayışı ve İslâm'ın Geleceği: Prof. Dr. Hüseyin Atay'la Bir Mülakat". *Demokrasi Platformu*. 2(8). 1-40.
- ONAT, Hasan (2006c). "İrak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni Mezhep Çatışması Üzerine". *Global Strateji Dergisi*. 2006/7. 28-38.
- ONAT, Hasan (2007). "Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet". (Bölüm Yazarı) *İslam ve Şiddet*. İstanbul: Ufuk Kitaplar. 113-119.
- ONAT, Hasan (2007a). *Güvenli Okullar*. (Ed.) Adem Solak. İstanbul: HEGEM.
- ONAT, Hasan (2007b). "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak". *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları. 27-32.
- ONAT, Hasan (2007c). "İnsanlığın Geleceği Açısından Din ve Sekülerleşme". *Sekülerleşme ve Dini Canlanma Özel Konferansı*, 22-23 Ekim 2007. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği. 268-277.
- ONAT, Hasan (2007d). "Kerbela'yı Doğru Okumak". *Akademik Ortadoğu*. 2007/2(1). 1-9.
- ONAT, Hasan (2007e). "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşılıkteki Yansımaları". 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni*, 17-19 Ekim 2007 Ankara. Ankara: Gazi Ün. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları. 213-226.

- ONAT, Hasan (2007f). “Çorum Aleviliği Üzerine”. *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, 23-24 Ekim 2007 Çorum. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları. 1083-1091.
- ONAT, Hasan (2008). “Türkiye’de Dini Semboller Üzerinden Yürütülen Zihniyet Kavgası: Kurumsallaşmış Korkular”. *2023 Dergisi*. 2008/82. 28-37.
- ONAT, Hasan (2008a). “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”. *Dinler Tarihi Araştırmaları - VI, [Sekülerleşme ve Dinî Canlanma, Sempozyum, 22-23 Ekim/October 2008. Ankara]*. 268-277.
- ONAT, Hasan (2009). “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi [Prof. Dr. Irene Melikoff'un Anısına]*. 2009/1. 18-34.
- ONAT, Hasan (2009a). “Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları”. *Dini Araştırmalar*. 2009/12(33). 37-48.
- ONAT, Hasan (2009b). “Kimlik- Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 2009/1. 18-30.
- ONAT, Hasan (2009c). “Velayetname’de Gizlenen Hacı Bektaş Veli Gerçeği ve Bektaşilik”. *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi ve Etkileri*, 30-31 Ekim 2009 Üsküp. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları. 53-60.
- ONAT, Hasan (2009d). “Ahmet Yesevi - Hacı Bektaş Veli Çizgisinde “Velayetname”nin Anlam ve Önemi Hakkında “. *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 17-18 Ağustos 2009 Nevşehir*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 135-142.
- ONAT, Hasan (2010). “Türkiye’de Din ve Laiklik: Türkiye’nin İçine Sürüklendiği Gerilim Ortamı ve Çıkış Yolları Üzerine”. *Akademik Ortadoğu*. 2010/V(1). 1-8.
- ONAT, Hasan (2010a). “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de İslam’ı Yeniden Düşünmek”. *Türkiye’de Değişim Sempozyumu, Prof. Dr. Erol Güngör’ün Anısına: Sosyal-Kültürel-Siyasal-Ekonomik-Dinsel Açılardan Türkiye’de Değişim Sempozyumu*, 6-9 Aralık 2010 Ankara. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları. 491-503.
- ONAT, Hasan (2010b). “Ahmet Yesevi- Hacı Bektaş Veli Çizgisinde ‘Velayetname’nin Anlam ve Önemi Hakkında”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 2010/3. 46-54.
- Onat, O. (2010c). “Kerbelayı Doğru Anlamak” (Açılış Konferansı). *Uluslararası Kerbela Sempozyumu*, 20-21 Mayıs 2010, Sivas. Sivas: Cumhuriyet Ün. Yayınları. 1-9.
- ONAT, Hasan (2013). “İran İslam Devrimi ve Şiilik”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*. VI/2. 223-256.
- ONAT, Hasan (2013a). “İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”. *Kur’an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Taribin Önemi*. (Ed.) Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.13-68.
- ONAT, Hasan ve Kutlu, Sönmez (2013b). “İslam Mezhepler Tarihinine Giriş”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. (Ed.) Hasan Onat ve Sönmez Kutlu. Ankara: Grafiker Yayınları. 19-60.
- ONAT, Hasan (2014). “İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi’î-Selefi Kutuplaşması?”. *Tarih ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İmî Toplantı*, 08-10 Kasım 2013. 525-551.
- ONAT, Hasan (2014a). “İran İslâm Devrimi ve Şiilik”. *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şi’î-Sünnî İlişkileri*, 27-29 Eylül 2013 Çorum. Çorum: Hitit Üniversitesi Yayınları: 141-164.
- ONAT, Hasan (2014b). “Hz. Muhammed’i Doğru Anlamak”. *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı*. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları. 61-66.

- ONAT, Hasan (2015). "Muhammed b. Tavât et-Tancı'nin Mezhepler Tarihçiliği". *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavât et-Tancı Sempozyumu*, 13-14 Ekim 2011 Ankara. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 281-313.
- ONAT, Hasan (2015a). "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şû-Selefi Kutuplaşması". *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*. I/1-2. 107-128.
- ONAT, Hasan (2015b). "Muhammed b. Tavât et-Tancı'nin Mezhepler Tarihçiliği". *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavât et-Tancı Sempozyumu*, 13-14 Ekim 2011 Ankara. (Haz.) Sönmez Kutlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 281-313.
- ONAT, Hasan (2016). "Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması". *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*. 409-429.
- ONAT, Hasan (2016a). "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak". *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, 27-28 Kasım 2015 Kalam Çalıştayı. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi.97-99.
- ONAT, Hasan (2016b). "Dini Çoğulculuk, Din Özgürlüğü, Din-Cihat İlişkisi Bağlamında Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu: Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü". *Bütün Boyutlarıyla Din*, 30 Nisan 2016 İstanbul. İstanbul: Kur'an Çalışmaları Vakfı Yayınları. 353-374.
- ONAT, Hasan (2016c). "Ahmet Yesevi-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde Ahlak Temelli Din Anlayışı". 2. *Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu*, 08-10 Ekim 2015. 36-46.
- ONAT, Hasan (2017). "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği". *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*. 2017/5. 11-36.
- ONAT, Hasan (2017a). "İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği-Birlik İçin Temeller Aramak". *Gerilim ve Çatışma Arasında Mezhep -Mezhep Sosyolojisi-*. 59-93.
- ONAT, Hasan (2017b). "İslâm'ı Anlamada Yöntem Sorunları". *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*. (Ed.) Murat Ak ve Hasan Cansız. Konya: NEÜ Yayınları.45-69.
- ONAT, Hasan (2018). "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler". *İslâmi Araştırmalar*. 2018/29(2). 169-192.
- ONAT, Hasan (2018a). "Mehdilik Meselesini Nasıl Anlayalım?". *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları. 637-652.
- ONAT, Hasan (2020). *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. Ankara: Endülüs.
- ONAT, Hasan. (t.y.). "Hasan Onat Hakkında ve Yayın Listesi". Erişim adresi: <http://www.hasanonat.net/index.php/2014-03-12-15-59-00>.
- ONAT, Hasan (t.y.a). "Türkiye'de Cemaatler ve Kimlik". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim adresi: <http://www.hasanonat.net/index.php/88-tuerkiye-de-cemaatler-ve-kimlik>.
- ONAT, Hasan (t.y.b). "Değişim Sürecinde Alevilik". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim adresi: <http://www.hasanonat.net/index.php/99-degisim-suerecinde-alevilik>.
- ONAT, Hasan (t.y.c). "Kerbela'yı Doğru Okumak". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim adresi: <http://hasanonat.net/index.php/81-kerbela-y-dogru-okumak>.
- ONAT, Hasan (t.y.d). "Alevilik-Bektaşilik, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim adresi: <http://hasanonat.net/index.php/96-alevilik-bektasilik-din-kultuerue-ahlak-bilgisi-dersleri-ve-diyamet>.
- ONAT, Hasan (t.y.e). "Türkiye'de Din Anlayışı". *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim adresi: *Prof. Dr. Hasan Onat*. Erişim adresi: <http://hasanonat.net/index.php/100-tuerkiye-de-din-anlay-s>.
- Prof. Dr. Hasan Onat Hayatını Kaybetti. Erişim adresi: <https://www.turkmenelitv.com/haberler/dunya/item/32128-prof-dr-hasan-onat-hayatini-kaybetti.html>.

- RENÇBER, Fevzi (2013). “Adıyaman Yöresi Alevî Ocakları”. *OMÜ İlahiyat Fakültesi* 2013/35. 159-170.
- RENÇBER, Fevzi (2016). *Hakk Muhammed Ali Aşkısı, Adıyaman Alevileri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- RENÇBER, Fevzi (2017). “İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında Alevilik Üzerine Yapılan Alan Çalışmalarının Bilim Üretimine Etkisi”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*. 2017/2. 455-470.
- RENÇBER, Fevzi (2018). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilikte Cem ve Cem Enleri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi.
- RENÇBER, Fevzi (2020). “Alevî-Bektaşî Geleneğinde ‘Dârdan İndirme Erkânı’: Adıyaman Örneği”. *Sırat: GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi*. 2020/1. 31-49.
- SARIKAYA, Mehmet S. (2002). *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SARIKAYA, Mehmet Saffet (2003). *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Ötügen.
- SARIKAYA, Mehmet S. (2017). “Alevilik-Bektaşîliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2017/82. 9-23.
- SARIKAYA, Mehmet S. ve Ceylan, Mustafa. (2018). “Şeyh Çakır Ocağı Mensuplarının İnanç Esasları ve İbadetler Hakkındaki Kabulleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 2018/40. 173-202.
- TEBER, Ömer F. (2007). “Bektâşî Tercümanları”. *EKEV Akademi - Sosyal Bilimler -*. 2007/31. 209-216.
- TEBER, Ömer F. (2008). *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar*. Ankara: Aktif.
- TEBER, Ömer F. (2010). “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini - Siyasi Tanımlamalar”. *Anadolu’da Aleviliğinin Dünü ve Bugünü*. (Ed.) H. İbrahim Bulut. Sakarya: Sakarya Üniversitesi. 69-80.
- TEBER, Ömer F. (2013). “Mezhebî Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevî Tarikatının Siyasallaşması”. *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma*. 2013/5. 193-200.
- TEBER, Ömer F. (2013a). “Vücûd-Nâme Örneğinde Bektâşî Erkânâmelerinde Hurûfî Unsurlar”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 2013/1. 57-72.
- TEBER, Ömer F. Öz, Ayşe G. Yılmaz, Sabri (2017). “Risâle-i Ca’fer-i Sâdık” Üzerinden Ondört Ma’sumân-ı Pâk On Yedi Kemer-Best”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*. 2017/53. 914-920.
- TÜRKEKEL, Rifat (2016). “Sofça Örnekleminde Kalburcu Şeyhi Pîr Ahmed Efendi ve Alevilik Anlayışı”. *İnsan ve Toplum*. 2016/1. 47-70.
- ULUDAĞ, Süleyman (1979). *İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÜÇER, Cenksu (2005). “Tokat Örneğinden Hareketle Alevilik Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2005/34. 229-268.
- ÜÇER, Cenksu (2010). “Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı, Bazı Âdâb Ve Erkân”. *Anadolu’da Aleviliğinin Dünü ve Bugünü*. (Ed.) H. İbrahim Bulut. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları. 457-510.
- ÜÇER, Cenksu (2015). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik* (3. Baskı). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- ÜÇER, Cenksu (2017). “Mezhep Olgusu ve Mezhepçilik Ekseninde İhtilâf Ahlâkı”. *Diyanet İlmî Dergi*. 2017/53(3). 135-162.
- ÜÇER, Cenksu (2018). “Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekan”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2018/88. 59-84.

- ÜÇER, Cenkü (2019). "Alevî Nitelemeli Gelenek ya da Ocak ve Gruplar Hakkında Yapılacak Çalışmalarda Ocak Sisteminin Dikkate Alınmasının Önemi". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*. 2019/12(2). 353-402.
- ÜÇER, Cenkü (2020). *Anadolu'da Alevî Ocakları ve Grupları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- ÜZÜM, İlyas (2002). *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- ÜZÜM, İlyas (2007). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- YAMAN, Ali (1998). *Alevilikte Dedeler Ocaklar*. İstanbul: Ufuk Matbaacılık.
- YAMAN, Ali (2009). Alevilerde Dedelik ve Dede Ocakları. *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. (Ed.) A. Yaşar Ocak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 178-202.
- YILDIRIM, Ramazan (2013). *Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik*. Ankara: Seta Yayınları.
- YILDIZ, Harun (2004). "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2004/30. 323-359.
- YILDIZ, Harun (2004a). *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- YILDIZ, Harun (2009). "Hâricilerin Erken Dönem Tarih Algısı: Sâlim B. Zekvân Örneği". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*. 2009/2(2). 7-40.
- YILDIZ, Harun (2010). "Türkiye'de Aleviliğın İnanç ve Ahlakî Değerleri". *Anadolu'da Aleviliğinin Dünü ve Bugünü*. (Ed.) H. İbrahim Bulut. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları. 405-455.
- YILDIZ, Harun (2010a). "Alevî-Bektaşî Geleneginde Musahiplik". *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü* Ocak, A.Y. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 397-413.
- YILDIZ, Harun (2018). "Sâlim B. Zekvân ve Es-Sîre Adlı Eseri Üzerine". *Es-Sîre Bir Hâricî/İbâdî Klasığı* (Sâlim b. Zekvân). Ankara: Ankara Okulu Yayınları. 15-32.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (1998). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. Eklerle Yayıma Haz. Turhan Yörükan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ZAHİR, İ. İlahi (1984). *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takıyye Anlayışı*. Çev. Sabri Hizmetli ve Hasan Onat. Ankara: Afşaroğlu Matbaası.